

MUSİQİ ƏDƏBİYYATI

II SİNİF (5 illik təhsil)
IV SİNİF (7 illik təhsil)

PROQRAM-KONSPEKT

**Uşaq musiqi və incəsənət
məktəb şagirdləri üçün**

BAKI – 2019

MUSIQİ ƏDƏBİYYATI

II SİNİF (5 illik təhsil)

IV SİNİF (7 illik təhsil)

PROQRAM-KONSPEKT

**Uşaq musiqi və incəsənət
məktəb şagirdləri üçün**

*Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının Elmi şurasının qərarına əsasən
təsdiq edilmiş və nəşrə tövsiyə olunmuşdur (27 mart 2019-cu il, Protokol № 6)*

BAKİ – 2019

Konspekt Uşaq musiqi və İncəsənət məktəb şagirdləri üçün
Mədəniyyət Nazirliyinin proqramı əsasında
Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının
elmi-eksperimental laboratoriyası –
Orta ixtisas musiqi məktəb-studiyasında hazırlanıb

Layihənin müəllifi və rəhbəri:

BMA-nın məktəb-studiyasının direktoru,
Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi,
sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor
Tərlan SEYİDOV

Məsul redaktor:

BMA-nın məktəb-studiyasının müəllimi
Vəfa HƏMİDOVA

Tərtibçi:

BMA-nın məktəb-studiyasının aparıcı elmi işçisi,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Aytən İBRAHİMOVA

Rəyçi və məsləhətçilər:

BMA-nın “Musiqi tarixi” kafedrasının müdiri,
Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Ülviyyə İMANOVA

BMA-nın “Musiqi nəzəriyyəsi” kafedrasının müdiri,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Könül NƏSİROVA

P R O Q R A M

Birinci yarım il

1-ci dərs. Musiqinin insan həyatında rolu	5
2-ci dərs. Musiqi əsərlərinin məzmunu	7
3 – 4-cü dərslər. Musiqinin ifadə vasitələri	9
5-ci dərs. Musiqi tembrləri	11
6-cı dərs. Musiqi formaları	12
7 – 8-ci dərslər. Musiqi janrları	13
9 – 10-cu dərslər. Mahnı sənəti	14
11-ci dərs. Marş musiqisi	16
12 – 13-cü dərslər. Dünya xalqlarının rəqsləri	18
14 – 15-ci dərslər. Dünya xalqlarının rəqsləri (19 – 20-ci əsrlərdə)	19
16-cı dərs. Xor musiqisi	24
17-ci dərs. Kino musiqisi	25

İkinci yarıml

1-ci dərs. Simfonik musiqi. Simfonik orkestrin tərkibi	27
2-ci dərs. Simli alətlər	28
3-cü dərs. Nəfəs və zərb alətləri	30
4-cü dərs. Klavişli alətlər	34
5 – 6-cı dərslər. Proqramlı musiqi. P.İ.Çaykovski – “İlin fəsilləri”	36
7-ci dərs. M.P.Musorqski - “Sərgidən şəkillər”	38
8-ci dərs. K.Sen-Sans - “Heyvanların karnavalı”	39
9 – 10-cu dərslər. Teatr musiqisi. E.Qriq – “Per Günt” süitası	41
11-ci dərs. Balet	43
12 – 13-cü dərslər. P.İ.Çaykovski – “Qozsındıran” (“Şelkunçik”) baleti	44
14-cü dərs. Opera	46
15 – 17-ci dərslər. M.İ.Qlinka – “Ruslan və Lüdmila” operası	48

K O N S P E K T

Birinci yarım il

1-ci dərs. Musiqinin insan həyatında rolu.

Musiqi – səs sənətidir, ümumi ünsiyyət dilidir, fikir və hisslərin ifadə vasitəsidir. Musiqi – tərcüməyə ehtiyacı olmayan incəsənətdir, o, insan duyğularına yönəldilmişdir və buna görə də anlaşıldır və həm sadə mahnılar, həm də mürəkkəb əsərlərdə sevilir və başa düşülür.

İnsanın mənəvi inkişafında musiqinin rolu böyükdür. İnsan həyatını musiqisiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Musiqi insanın daxili aləminin müxtəlif tərəflərini – sevincini, kədər və iztirablarını əks etdirir, onu əhatə edən gerçəklik haqqında canlı təsəvvür yaradır:

sevinc:

L.Bethoven. Simfoniya № 9 (4-cü h., sevinc mövzusu)

<https://www.youtube.com/watch?v=m8plFaqXY4k&list=RDwaO5Odh0uVo&index=2>

kədər:

V.Motsart. Rekviyem: «Lakrimoza»

<https://www.youtube.com/watch?v=MLAuHoRXLes>

iztirablar:

K.Qlyuk. «Orfey» operasından melodiya

<https://www.youtube.com/watch?v=QYpLCp-pxo>

insan körpəliyindən ana-nənə laylası ilə böyüyür:

Azərbaycan xalq mahnısı «Laylay» (Segah)

Andante ♩ = 76

toy-bayramlarda, şənliklərdə həyatımızı bəzəyir:

Azərbaycan xalq rəqsi «Vağzalı» (Segah)

<https://www.youtube.com/watch?v=UtIbShNIGxw>

F.Mendelson. «Toy marşı»

https://www.youtube.com/watch?v=vxSz_3TB88c

Azərbaycan xalq rəqsi «Yallı»

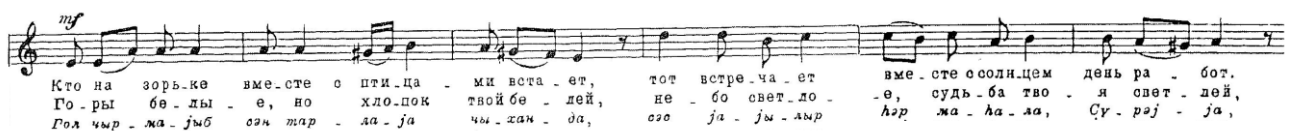
<https://www.youtube.com/watch?v=55XyVgA13d>

əməyə səsləyir:

S.Rüstəmov. «Sürəyya» mahnısı

https://www.russian-records.com/details.php?image_id=53204&l=russian

düşmənlə mübarizəyə səsləyir:

A.Aleksandrov. "Müqəddəs müharibə" («Священная война»)

<https://www.youtube.com/watch?v=QwurfAMD7dQ>

kədərli olduğumuz zaman da yanımızdadır:

Q.Qarayev. «Düşüncə»

<https://www.youtube.com/watch?v=ONwNnkoUheg>

Sual və tapşırıqlar:

1. Musiqi incəsənətin hansı növünə aiddir?
2. Musiqi insanın hansı hisslərini əks etdirir?

2-ci dərs. Musiqi əsərlərinin məzmunu.

İncəsənət əsərlərində ətraf mühit haqqında bəhs olunur. Musiqi əsərlərinin xüsusiyyəti müəyyən obraz və hisslərin səslər və melodiya vasitəsi ilə ötürülməsindən ibarətdir. Buna misal xalq mahnılarıdır.

Mahnı, romans, xor əsərlərinin məzmununu danışmaq asandır. Burada müəyyən və konkret məzmun vardır, çünki musiqi sözlə birlikdə səslənir. Opera və ya balet tamaşasında teatr səhnəsində görə biləcəyimiz hadisələr baş verir. Orkestr və ya ayrı-ayrı alətlər üçün yazılmış əsərlərdə məzmun mətnsiz, yalnız musiqi səsləri ilə təqdim olunduğu üçün, onu gözlə görmək olmur, sözlə ifadə etmək çətin, lakin dinləyərək hiss edib anlamaq mümkündür. Bəstəkarlar bəzi instrumental əsərlərə (pyes, etüd, sonata, simfoniya) musiqi məzmununu açmaq üçün ad verir. Belə musiqi *programlı musiqi* adlanır.

Xalq mahnıları və dahi bəstəkarların bir çox əsərləri tarixi keçmişdə baş verən hadisələrə həsr olunmuşdur – xalqın zalım və işğalçılara qarşı vətən düşmənlərlə mübarizəsi:

M.Qlinka. «İvan Susanin» operası: xor «Eşq olsun» («Славься»)

<https://www.youtube.com/watch?v=wpKIO2horoE>

Ü.Hacıbəyli. «Koroğlu» operası: Uvertüra

<https://www.youtube.com/watch?v=zK51O65Tjyk>

N.Rimski-Korsakov «Qar qız» və «Sadko» operalarında qədim xalq məişət (həyatının) mənzərələrini göstərmişdir:

N.Rimski-Korsakov. "Qar qız" operasından maslenitsanın yola salınması

<https://www.youtube.com/watch?v=p02F2fso5I>

N.Rimski-Korsakov. "Sadko" operasından Sadkonun xor mahnısı

<https://www.youtube.com/watch?v=zIYJKS8kTX8>

Kənd həyatı səhnələrinin təəssüratları altında M.Qlinka iki xalq melodiyası əsasında orkestr üçün «Kamarinskaya» fantaziyasını bəstələmişdir:

M.Qlinka. «Kamarinskaya»

<https://www.youtube.com/watch?v=dBcfyur1VDY>

Birinci mövzu

(«Из-за гор, гор высоких» - "Uca dağlar arxasından" toy mahnısı əsasında)

İkinci mövzu ("Kamarinskaya" rəqsi əsasında)

Təbiət obrazları musiqidə böyük yer tutur. Dahi Bethovendən soruşanda ki, o, öz musiqi fikirlərini haradan alır, bəstəkar cavab verirdi: “Mən onları təbiət qoynunda, meşədə, gəzintilərdə, gecənin sükutundan alıram...”

Dahi rus bəstəkarı P.Çaykovski “İlin fəsilləri” əsərində gözəl təbiət mənzərələrini əks etdirmişdir.

P.Çaykovski. Fortepiano üçün “İlin fəsilləri”: Oktyabr (Payız mahnısı)

<https://www.youtube.com/watch?v=RaghYK-x3Lg>

P.Çaykovski. Fortepiano üçün “İlin fəsilləri”: İyun (Barkarola)

<https://www.youtube.com/watch?v=bytS6hTHsws>

Sual və tapşırıqlar:

1. İncəsənət əsərlərində nədən bəhs olunur?
2. Musiqi əsərlərinin xüsusiyyəti nədədir?
3. Proqramlı musiqi nədir?
4. Adətən burada nədən danışılır?

3 – 4-cü dərslər. Musiqinin ifadə vasitələri.

Musiqi — zaman daxilində bədii obraz yaratma sənətidir. Əsas musiqi ifadə vasitələri bunlardır: melodiya, lad (major, minor), harmoniya (akkordlar), temp (sürət), ritm (say), tembr (rəng), registr (aşağı, orta, yuxarı), dinamika (forte və piano), ştrix (leqato və stakkato) və s.

Melodiya bir səsli ifadədə müxtəlif ölçü və yüksəklikdə olan səslərin ardıcılığından ibarətdir. Melodiya – musiqi sənətinin əsasıdır, o, müəyyən musiqi fikrini ifadə edir. Melodiyanın xarakteri ən çox onun ladından asılıdır:

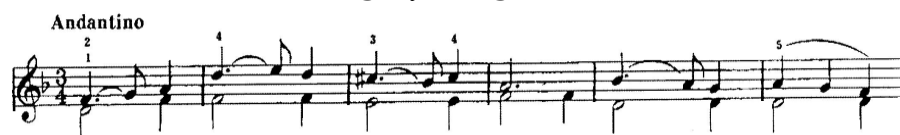
majorda şən və işıqlı,

Q.Qarayev. Fortepiano üçün “Altı uşaq pyesi”: “Şən hadisə”

minorda isə qəmli, kədərli əhval-ruhiyyə əks olunur:

T.Quliyev. “Qəmli”

Ritmsiz melodiya ola bilməz. **Ritm** musiqini zaman çərçivəsində təşkil edən vacib ifadə vasitəsidir. Ritm melodiyanın xarakterinə təsir göstərir. Marş və rəqslərdə ritmin rolu böyükdür. Musiqi obrazın yaradılmasında da ritmin əhəmiyyəti çox vacibdir. Belə ki, Bethovenin Beşinci

Simfoniyaının əsas mövzuna sərt, şiddətli xarakteri onun davamlı inadlı və qətiyyətli ritmi verir:

L.Bethoven. Simfoniya № 5: əsas mövzu (“Tələ belə qapını döyür”)

<https://www.youtube.com/watch?v=yImCEAO63Gg>

Səslərin eyni zamanda birgə və ahəngli səslənməsi nəticəsində akkord yaranır. Akkordların ardıcılığından **harmoniya** meydana gəlir. Harmoniya melodiya ilə sıx bağlıdır. Belə uyğunluğun ən sadə nümunəsi müşayiətli mahnıdır. Harmoniya melodiyanın dayağı olub, səslənməni yeni ifadə rəngləri ilə zənginləşdirir.

P.Çaykovski. Fortepiano üçün “Uşaq albomu” – “Gəlinciyin xəstəliyi”

<https://www.youtube.com/watch?v=M6iXO750B5Y>

Səslənmə xüsusiyyətinə görə səssirası **registrələrə** ayrılır: yuxarı, orta, aşağı. Hər bir registr özünəməxsus ifadəliliyə malikdir. Aşağı registr - tutqun, güclü, yuxarı – işıqlı, şəffaf və ucadan, orta registr - daha yumşaq və dolğun səslərin.

N.Rimski-Korsakov. “Qar qız” operasından işıldaquşların mövzusu (aşağı və yuxarı registrlər)

https://www.youtube.com/watch?v=ZNKnvmh2_cs

Sual və tapşırıqlar:

1. Musiqinin ifadə vasitələrinin adlarını çəkin.
2. Melodiya nədir?
3. Melodiya nə olmadan mövcud ola bilməz?
4. Hansı registrlər var?
5. Harmoniya nədən meydana gəlir?

5-ci dərs. Musiqi tembrləri.

Musiqi alətlərinin tembr. Hər bir alət, insan səs kimi özünəxas rəngə, çalara malikdir. Buna da **tembr** deyilir. Tembr insan və alət səslərinin ayırd və müəyyən edilməsinə imkan verir. Orkestrdə cəmləşmiş musiqi alətlərinin tembr rəngarəngliyini rəssamın əsərlərində canlanan politra rəngləri ilə müqayisə etmək olar.

Violinin tembr – yumşaq və zərif, trumpetin (trubanın) – parlaq, kəskin, qəhrəmani çağırış kimi mərdanə səslənir. Arfa nın tembr isə axıcı, sehrli və incədir.

FLEYTA (incə və məlahətli ağac-nəfəs aləti)

K.Qlyuk. "Orfey" operasından fleytanın mövzusu

<https://www.youtube.com/watch?v=CzJ0uZUkTL8>

VIOLONÇEL (simli alət, öz tembrilə insan səsi – baritonu xatırladır)

P.Çaykovski. Violonçel və orkestr üçün Rokoko mövzusunə variasiyalar

<https://www.youtube.com/watch?v=HWFMF9xczts>

VIOLİN (simli alət, tembrilə yumşaq, incə)

N.Paqanini. Violin üçün Kapris № 24 Iya minor

<https://www.youtube.com/watch?v=d8qdUxbp9TU>

FORTEPIANO (orkestrin müxtəlif alətlərinin səslənməsini xatırlada bilər)

F.Bədalbəyli. Fortepiano üçün "Dəniz" (arfa alətinin səslənməsini xatırladır)

Andante

Sual və tapşırıqlar:

1. Musiqinin əsas ifadə vasitələri hansılardır?
2. Melodiya, ritm, harmoniya nədir?
3. Hansı registr və tembrlər mövcuddur?

Vokal tembrlər.

Hər bir musiqi alətinin öz tembrilə var. İnsan səslərini də tembrlərinə görə müəyyən edirik. Xor ifaçıları səs xarakterlərinə görə partiyalara bölünür. Qadın, kişi və uşaq səsləri mövcuddur. Qadın səsləri - soprano (yüksək) və alt (aşağı) səslərinə, kişi səsləri isə – tenor (yüksək) və bas (aşağı) səslərinə ayrılır. Zil səslər – soprano və tenor parlaq, işıqlı və şəffaf səslənir. Aşağı – alt və bas səsləri isə dolğun və qatı səslənmə ilə seçilir.

BAS

M.Qlinka. “Ruslan və Lüdmila” operasından Farlafın rondosu

<https://www.youtube.com/watch?v=V6dAN0DSeao>

C.Rossini. “Sevilya bərbəri” operasından Fiqaronun ariyası

<https://www.youtube.com/watch?v=r3Fq5oxYLfI>

TENOR

C.Verdi. “Rigoletto” operasından Hersoqun mahnısı

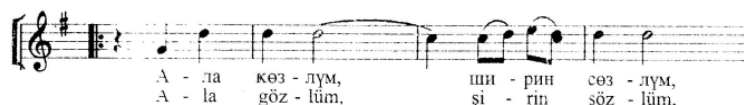
<https://www.youtube.com/watch?v=OPw3aCP8GTy>

SOPRANO

Niyazi. “Arzu”

<https://www.youtube.com/watch?v=dWrNwzc1oo0>

N.Rimski-Korsakov. “Qar qız” operasından Qar qızın ariyası

<https://www.youtube.com/watch?v=3vSEisw6tQY>

Sual və tapşırıqlar:

1. Xor ifaçıları hansı partiyalara bölünür?
2. Hansı vokal tembləri bilirsiniz?

6-cı dər. Musiqi formaları.

Musiqi forması – musiqi əsərinin quruluşudur. Bəstəkar yaradıcı proses zamanı öz fantaziyalarını həyata keçirmək üçün müəyyən bir quruluş, bir sxem cızır. Bəstəkarın ustalığını üzə çıxaran ən müxtəlif formaları mövcuddur. Vokal əsərlər üçün, adətən, strofik forma səciyyəvidir. Burada eyni bir melodiyaya müxtəlif şeir mətnləri uyğunlaşdırılır. Bununla da vokal janrlar instrumental janrlardan fərqlənir. Formalar sadə və mürəkkəb olur.

Period – müstəqil və ən sadə birhissəli formadır, daha mürəkkəb formaların tərkib hissəsidir.

Kuplet formasından mahnı və romanslarda istifadə edilir. Bu forma eyni bir musiqi quruluşunun (məsələn, period) hər dəfə başqa bir mətnlə təkrar olunmasına əsaslanır. Kuplet formasının quruluşu bənd və nəqarətdən ibarət olur.

Musiqi təcrübəsində, həmçinin, 2 və 3 hissəli formalar da geniş yayılmışdır.

İki hissəli forma A – B bölmələrindən ibarətdir.

Üçhissəli forma adətən A – B – A hərflərilə işarə olunan sxem əsasında qurulur. Bu onunla izah olunur ki, başlanğıc epizod sonda da təkrarlanır, orta hissə isə bu hissələr arasında səslənərək musiqiyə təzad gətirir.

Rondo (dairə) – dəyişilməz refren və kontrast (təzadlı) epizodların növbələşməsi əsasında qurulur: A – B – A – C – A

Daha mürəkkəb formalar əsasən sadə quruluşların genişlənməsi nəticəsində əmələ gəlir. Musiqi fraqmentlərinin daha iri bir vahid quruluşda cəmlənməsi silsiləvi formanı meydana çıxarır (opera, oratoriya, sonata, kvartet, simfoniya, süita, konsert və s.).

Bir mövzuya üzərində əsaslanan musiqi formaları da mövcuddur ki, bu da variasiya formasıdır: A – A₁ – A₂ – A₃ – A₄ – A₅ və s.

Musiqidə sərbəst formaya da rast gəlmək olar, yəni heç bir təsdiq olunmuş formalara uyğun olmayan kompozisiya. Bəstəkarlar sərbəst formaya çox zaman proqramlı əsərlər bəstələyərkən müraciət edirlər.

Formalar içərisində ən ali və mürəkkəb - sonata formasıdır. Onun əsasında da üçhissəlilik dayanır. Əsas hissələr – ekspozisiya, işləmə və repriza – mürəkkəb üçhissəlilik yaradır – simmetrik və məntiqi tamamlanmış vahid bir quruluşdur.

Sual və tapşırıqlar:

1. Musiqi forması nədir?
2. Hansı musiqi formaları sadə, hansılar isə mürəkkəb adlanır?
3. Kuplet forması nədir?
4. İki hissəli və üç hissəli formalar nədir?
5. Variasiya və rondo nədir?
6. Musiqi formalarından ən ali və mürəkkəb olan forma hansıdır?

7 – 8-ci dərslər. Musiqi janrları.

Musiqi müxtəlif janrlardan ibarətdir. Musiqi janrı musiqi əsərlərinin xüsusi və yalnız ona məxsus olan üslub cəhətlərilə seçilən musiqi növüdür.

Musiqi janrları mövcudluq şərtləri ilə fərqlənir. Bu, xalq və akademik (professional) musiqi janrlarıdır.

Adətən xalq (folklor) və peşəkar (professional) musiqi haqqında danışılır. Folklor əsərlərinin müəlliflərini müəyyən etmək mümkün deyil. Belə musiqi bir nəsildən digərinə şifahi ötürülür. Bir çox tədqiqatçılar xalq musiqisi ilə təbiət arasında bilavasitə əlaqənin olduğunu göstərmişlər. Xalq musiqisi təbii və şəhər təsirlərinə məruz qalmayan musiqi hesab edilirdi.

Professional musiqidə müəllif məlumdur. Əsərin yaradılması və ifası – xüsusi təhsilə ehtiyacı olan mürəkkəb bir prosesdir. Professional musiqi: opera, instrumental musiqi, bəstəkar yaradıcılığı

Janrların ən sadə təsnifatı – onların ifa üsuluna görədir.

İki böyük qrupa ayrılır: vokal janrlar (ariya, mahnı, romans, kantata, opera, mütəqil) və instrumental janrlar (marş, vals, etüd, sonata, fuqa, simfoniya)

Vokal janrlar – mahnı, romans, opera - söz və oxuma ilə əlaqədar olan əsərlərdir.

Mahnı — poetik mətni yüngül, yadda qalan melodiya ilə birləşdirən ən sadə və geniş yayılmış vokal musiqi formasıdır.

Romans — şairin hiss və həyəcanlarını əks etdirən lirik məzmunlu şeirə yazılmış vokal əsərdir. Romans səs və instrumental müşayiət üçün nəzərdə tutulmuş bir musiqidir.

Opera — dramaturji məzmunu, əsasən, vokal musiqi vasitəsilə təəcəssüm olunan musiqili teatr sənətinin bir janrıdır.

İnstrumental janrlar ayrı-ayrı alətlər və müxtəlif tərkibli orkestrlər (simfonik, kamera, nəfəsli), orkestr və solistlər, ansamblar (duetlər, triolar, kvartetlər və s.) üçün yazılmış müxtəlif əsərləri özündə cəmləşdirir.

İnstrumental musiqiyə daxildir: rəqs musiqisi, sonata, instrumental konsertlər, pyes və digər musiqi əsərləri.

Rəqs musiqisi – rəqsləri müşayiət etmək məqsədilə xüsusi yazılmış musiqidir. Hər bir ölkənin xarakter və musiqi dilinə görə özünəməxsus rəqsləri var.

Sonata – (italyanca *sonare* – *səslənmək*) – instrumental musiqi janrıdır, həm də sonata forması adlanan musiqi formasıdır. Simli, nəfəs alətləri və fortepiano üçün bəstələnir. Solo və ya fortepiano müşayiəti ilə ifa olunur. Klassik sonata 3 hissədən ibarətdir: birinci hissə adətən tez tempdə olur, sonata-allegro formasında yazılır; ikinci hissə, əksinə, ağır tempdədir; tamamlayıcı sonuncu hissə (final) cəld tempdədir.

Orkestr müşayiəti üçün *konsert*, adətən sonata kimi üçhissəli olur.

Sual və tapşırıqlar:

1. Musiqi janrı nədir və hansı üsullarla müəyyən olunur?
2. Janrları onların mövcudluq şərtlərinə görə bölüşdürün.
3. Janrların ifa üsuluna görə təsnifat necə verilir?
4. Vokal janr nədir? Vokal janrlar hansılardır?
5. İnstrumental janr nədir? İnstrumental janrların adlarını çəkin.

9–10 –cu dərslər. **Mahnı sənəti.**

Mahnı – poetik mətnlə (şeir) melodiyanı özündə cəmləşdirən sadə vokal musiqi formasıdır. Mahnılar hər xalqın həyatı, məişət və mədəniyyətində böyük yer tutur, onun xarakteri, adət və ənənələrini əks etdirir. Öncə mahnı nəsillərin kollektiv yaradıcılığının nəticəsi kimi xalq yaradıcılığında formalaşmışdır. Dildən-dilə ötürülərək, mahnılar dayanmadan dəyişir. Eyni bir nəغمə ölkənin müxtəlif ərazilərdə və rayonlarında yerli bədii ənənələrə uyğun olaraq dəyişilir.

Mahnılar müğənni və ya xor tərəfindən həm instrumental müşayiətlə, həm də müşayiətsiz (*a capella*) ifa olunur. Mahnı kuplet (bənd) və nəqarətdən (refren) ibarətdir.

Mahnılar öz əhval-ruhiyyəsinə görə seçilir – vətənpərvər, əmək, şən, qəmgin, lirik. Onlar xalq və professional (bəstəkar) mahnılara bölünürlər. Mahnının bu iki növü daim qarşılıqlı əlaqədədir: xalq mahnısının elementləri bəstəkar yaradıcılıqlarında istifadə olunur, bəstəkarların ən məşhur mahnıları isə populyarlaşaraq xalq mahnılarına çevrilir.

Mahnı janrının kökləri qədim dövrdə gedib çıxır. Antik sənətdə poeziya ilə musiqi bir-birindən ayrılmayaraq vahid mahnı sənəti kimi mövcud idi. Orta əsrlər dövrünün trubadur, truver, minnezingerlərinin birsəslili (müşayiətsiz) mahnılarında söz və melodiyanın qırılmaz birliyi aşkarlanır. 14-cü əsrdə İtaliya və Fransada birsəslili mahnı formalarını bir və ya bir neçə alətin müşayiəti ilə olan mahnı formaları əvəz edir. Bu ənənə 16–17-ci əsrlərin sonlarında alman, fransız və ingilis bəstəkarlarının yaradıcılığına təsir edən italyan kansonettalarında davam etdirilmişdir.

18-ci əsrin 2-ci yarısında mahnı janrlarının daxilində mahnı-romans janrı yaranır. 19-cu əsrdə incəsənətin lirik formalarının ümumi çiçəklənməsi ilə əlaqədar, mahnı janrları romans və mahnıya bölündü (çox zaman xalq ruhunda). Romans, əsasən, lirik əhval-ruhiyyənin ifadəsi ilə bağlıdır, "mahnı" anlayışı 19 – 20-ci əsrlərdə janr növlərinin geniş dairəsini (satirik, dramatik, inqilabçı mahnılar və s.) əhatə edir.

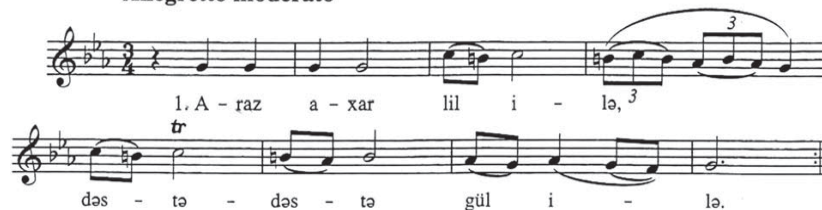
20-ci əsrdə böyük təşəkkül tapmış mahnı növü solist və ya vokal-instrumental ansambl tərəfindən ifa edilən estrada mahnısı idi. 20-ci əsrin 60 – 70-ci illərində bir sıra ölkələrdə şansonye ənənəsi bərpa olunur.

XALQ MAHNILARI:

Azərbaycan xalq mahnısı “Laçın” (Bayatı-Şiraz)

<https://www.youtube.com/watch?v=4b9NK70oTXE>

Allegretto moderato

Azərbaycan xalq mahnısı “Qubanın ağ alması” (Bayatı-Şiraz)

<https://ruslar.pro/video/IuGarfN35YE>

Allegretto moderato

Sual və tapşırıqlar:

1. Mahnı nədir və o, özündə nəyi cəmləşdirir?
2. Mahnının hansı növləri vardır ?
3. Mahnılar nədən təşkil olunur və kim tərəfindən ifa olunur?

11-ci dər. Marş musiqisi.

Marş – (fransızca “marche” - yerimək, getmək mənasını bildirir), instrumental musiqidə çox sayılı insanların vahid ümumi hərəkətinə müşayiət kimi formalaşmış bir musiqi janrıdır. Marş hərbi və idman paradlarında, təntənəli və ya matəm yürüşlərində, hərbi nümayişlərdə ifa olunur. O, sərrast addımları dəqiq ritmlə müşayiət edən, ölçülü tempə seçilən bir musiqi janrıdır. Buna görə də, burada zərb alətlərinin rolu böyükdür (təbil vuruşları, mis sinclər, çağırış siqnalları). Orkestr üçün yazılan marşlarda nəfəs alətlərinə, xüsusən də əzmlı səslənən şeypura trumpet (truba) böyük rol verilir.

Hərbi marşlarda major tonallıqları üstünlük təşkil edir:

C.Verdi. “Aida” operasından Marş

<https://www.youtube.com/watch?v=9wUDW8n3Nik>

Matəm marşı dəfn və əkilil qoyuluşu mərasimlərində ifa olunur. Həmişə ağır tempdə və minor tonallığında yazılır:

F.Şopen. 2 №-li fortepiano sonatasından (3-cü hissə) Matəm marşı

<https://www.youtube.com/watch?v=fPuYGcZW5A>

Uşaq marşları da mövcuddur:

P.İ.Çaykovski. “Qozqıran” (“Щелкунчик”) baletindən Marş

<https://www.youtube.com/watch?v=7fhEhQ04U94>

Q.Qarayev. Ad günü marşı:

T.Quliyev. “Cəmilənin albomu”ndan Marş

<https://www.youtube.com/watch?v=DLxQ2WU8KKc>

Marşların ölçüsü adətən 2/4 və ya 4/4, bəzən də 6/8 ölçülü olur, lakin musiqidə istisna olaraq üçsaylı marşlara da rast gəlinir:

R.Şuman. Fortepiano üçün “Karnaval”dan Davinsbündlerlərin marşı

<https://www.youtube.com/watch?v=5E6YbTESeII>

Marşların səciyyəvi forması-üçhissəlidir, adətən, orta hissəni daha işıqlı xarakterdə yazılan trio təşkil edir.

Təntənəli marşlar bayramlarda, hərbi paradlarda, hərbi yürüşlərdə, idman marşları idman yürüşlərində və yarışlarda, matəm marşları isə dəfn mərasimləri zamanı ifa olunur.

Marşlara bir musiqi nömrəsi kimi operalarda, baletlərdə, oratoriyalarda, simfoniyalarda təsadüf olunur. Marş xarakterində və ritmində bir çox mahnılar, instrumental pyeslər və himnlər yazılmışdır.

Sual və tapşırıqlar:

1. Marş nədir?
2. Marş bir musiqi janrı kimi nə ilə fərqlənir?
3. Marşlarda əsasən hansı musiqi alətlərindən istifadə olunur?
4. Marşlar xarakterlərinə görə necə fərqlənilirlər?
5. Marşlar hansı ölçülərdə yazılır?

12 – 13-cü dərslər. Dünya xalqlarının rəqsləri.

Rəqs çox qədim zamanlarda yaranmışdır. Mahnı və marş kimi rəqs də xalqın həyat tərzini əks etdirir və məişət ilə sıx bağlı olmuşdur. Xalq rəqslərinin çoxu qədim oyunlar və ya əmək hərəkətlərindən əmələ gəlmişdir. Çox vaxt mahnının sözlərində bəhs olunanlar rəqslərdə əks olunurdu. Instrumental çalğı və ya mahnı həmişə xalq rəqsini müşayiət edirdi.

Hər rəqsin öz tempi, ölçüsü və müəyyən rutmik şəkli var. Hər bir xalqın rəqsləri özünəməxsus, təkrarolunmaz gözəlliyə mənsubdur.

Fransa – Qavot, Burre və Menuet;

İngiltərə – Jiqə;

Almaniya – Allemanda;

Avstriya – Vals;

İtaliya – Tarantella;

Polşa – Mazurka, Polonez, Krakoviyak;

Çexiya – Polka;

Rusiya – Kamarinskaya, Trepak;

Ukrayna – Qopak;

Belorusiya – Bulba;

Qafqaz – Qaytağı (Ləzginka);

Azərbaycan – qadın rəqsləri: Turacı, Uzundərə, Tərkəmə; kişi rəqsləri: Mirzəyi, Qaytağı, Əsgəranı, Cəngi, kütləvi rəqs Yallı.

Xalq rəqsi də mahnı kimi Şubert, Brams, Şopen, Qriq və bir çox başqa dahi bəstəkarların əsərlərinin əsasını təşkil edir. Xalq mənşəli bir sıra Avropa rəqsləri klassik musiqi əsərlərinə əsaslı şəkildə daxil olmuşdur. Bu, 17 – 18-ci əsrlərdə Qavot, Jiqə, Burre və digər xalq rəqsləri idi. Sonralar onlar süita və baletlərdə, həmçinin sərbəst instrumental pyeslər kimi də səslənməyə başlayır (məsələn, Lülili, Ramo, Kuperen, İ.S.Bax kimi bəstəkarların yaradıcılığında).¹

J.B.Lülili. Qavot: <https://www.youtube.com/watch?v=tsbcHmYcWvg>

İ.S.Bax. Jiqə: <https://www.youtube.com/watch?v=3bFuvf7JRq0>

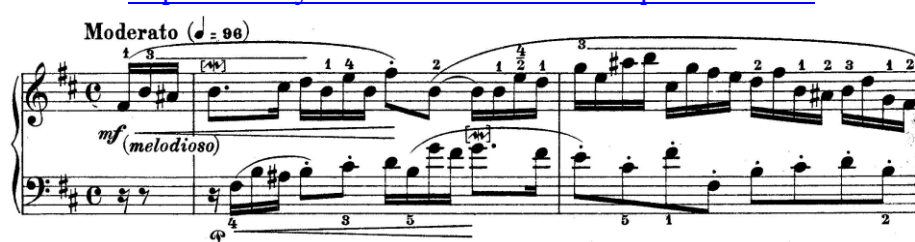
İ.S.Bax. Burre: https://www.youtube.com/watch?v=T7c_IyNMiFQ

Kübar, saray rəqsləri olan Allemanda və Menuet də sonralar instrumental pyeslər kimi ifa olunmağa başladı.

Allemanda (fr. *Allemande* – alman) – İntibah dövrünün (15-16-cı əsr) rəqsidir, daha sonralar, adətən, süitanın I hissəsi kimi, Barokko dövrünün (17-18-ci əsr) ən populyar instrumental rəqslərindən biri oldu. Allemanda 16-cı əsrdə iki saylı ölçüdə, orta temppli rəqs kimi yarandı.

İ.S.Bax. Fortepiano üçün si minor Fransız süitasından Allemanda

<https://www.youtube.com/watch?v=hBq3VkeHAUU>

¹ Bir çox rəqs janrları solo əsər, həmçinin silsilənin hissəsi kimi istifadə olunurdu. Belə silsiləyə nümunə olaraq müxtəlif xüsusiyyətli rəqs janrlarından tərtib olunmuş süitanı misal gətirmək olar.

Menuet (fr. *menuet*, *menu* — kiçik, cüzi) — zərif, qədim fransız rəqsidir, xırda “pa”lara (hərəkət, addım) görə belə adlandırılmışdır. Üçsaylı (3/4) ölçüdə yazılır. Sakit templidir. 17-ci əsrin ortalarından bal rəqsi. 1kimi tanınır. 17-ci əsrdən etibarən bütün Avropada geniş yayılmışdır. Fransız yazıçısı Mopassan bu rəqsi “Rəqslərin şahı və şahların rəqsi” adlandırmışdır.

İ.S.Bax. Fortepiano üçün “Anna Maqdalena Baxın not dəftəri”ndən Menuet Sol major

<https://www.youtube.com/watch?v=LHViKGzQ3WI>

Sual və tapşırıqlar:

1. Rəqs nə zaman yaranıb və əsasən nə ilə bağlıdır?
2. Hər bir olkəyə məxsus olan rəqslərin adlarını çəkin.
3. Hansı qədim xalq və kübar rəqsləri klassik (16 – 17-ci əsr) bəstəkarların əsərlərində səslənir?

14 – 15-ci dərslər. Dünya xalqlarının rəqsləri (19 – 20-ci əsrlərdə).

19-cu əsrdə qədim rəqsləri yenilərlə əvəz olundu: vals, polka, qalop, mazurka, polonez, tarantella, bolero.

Vals öz mənşəyini axıcı, aramlı, sakit kəndli rəqsi, Lendlərdən götürür. Bu rəqs, Avstriya, Almaniya, Çexiyada yayılmışdır, XIX əsrdə isə bütün Avropada populyar olmuşdur. Valsın ölçüsü üçsaylıdır. Xüsusiyyətcə valslar müxtəlifdir: sevincli, kədərli, fikirli və qəmgin, şən və sürətli. Şubert, Ştraus, Şopen, Qlinka, Çaykovski kimi bəstəkarlar gözəl vals nümunələri yaratmışlar.

F.Şopen. Fortepiano üçün Vals do-diyez minor

<https://www.youtube.com/watch?v=mGMeOh5PIaY>

İ.Ştraus. Vals “Vyana meşəsinin nağılları

https://www.youtube.com/watch?v=w2znyzrtl_o

Q.Qarayev. “Yeddi gözəl” baletindən Vals

https://www.youtube.com/watch?v=FspEx3_83cY

T.Quliyev. “Bəxtiyar” kinofilmindən Vals

<https://www.youtube.com/watch?v=WCKhqbAvjKA> (səslənmə müddəti: 20:41 – 23:30)

Polka – cəld, gümrah xarakterli çex xalq rəqsidir. Ölçüsü 2/4, tempi cəld, hərəkətlidir. Bu janra bir çox bəstəkarlar, xüsusən də çex klassikləri - A.Dvorjak və B.Smetana, həmçinin S.Raxmaninov və P.Çaykovski müraciət etmişlər.

P.Çaykovski. Fortepiano üçün “Uşaq albomu”ndan Polka

<https://www.youtube.com/watch?v=JGV1FX8XF2o>

Mazurka və *Polomez* avropa ölkələrində geniş yayılmış milli polyak rəqsləridir. *Mazurka* – iti ritmik şəkllə mənsub olan hərəkətli bir rəqsdir. Ölçüsü üçsaylıdır.

F.Şopen. Fortepiano üçün Mazurka Si-bemol major

<https://www.youtube.com/watch?v=NdOZTLAbuf8>

Polonez – təntənəli, əzəmətli rəqs-yürüşdür. Ölçüsü üçsaylıdır, vurğusu xanənin birinci payına düşən rəqs aramlı, sakit hərəkətlidir. Bu rəqslərin nümunələrinə F.Şopen, Q.Venyavskinin yaradıcılığında, həmçinin, rus klassik bəstəkarlarının M.Qlinka (“İvan Susanin”), P.Çaykovskinin (“Yevgeni Onegin”) və digərlərinin operalarında rast gəlmək olar.

M.Oginski. Polonez Iya minor

<https://www.youtube.com/watch?v=5JaGlEy5qIs>

Qədimdə yaranan rəqlər zaman keçdikcə bəstəkar yaradıcılığına sərbəst instrumental musiqi kimi daxil oldu. İndiki zamanda onu ifa edib dinləsələr də, artıq rəqs etmirlər. İ.S.Baxın qədim rəqlərdən ibarət süitaları, F.Şubertin ländlerləri, F.Şopenin valsarı və s. buna misaldır. Simfonik orkestr üçün rəqsvari xarakterli konsert pyeslərini M.Qlinka, A.Qlazunov, M.Ravel, Y.Sibelius yazmışlar. Qlinka rus xalq rəqlərinin xüsusiyyətlərini özünün orkestr üçün “Kamarinskaya” fantaziyasında ustalıqla həyata keçirmişdir. Çaykovski öz baletlərində bir çox milli rəqlərdən istifadə etmişdir.

Avropa xalqlarının zəngin və rəngarəng rəqləri dahi bəstəkarlarnın əsərlərinin əsasını təşkil etmişdir – Qriqin “Norvec rəqləri”, Bramsın “Macar rəqləri”, Qaranadosun “İspan rəqləri”. Lakin hamısının təməlində xalq rəqləri və xalq oyun havaları durur.

E.Qriq. Norveç rəqsi № 2 Lya major

<https://www.youtube.com/watch?v=CWMapYxKL30>

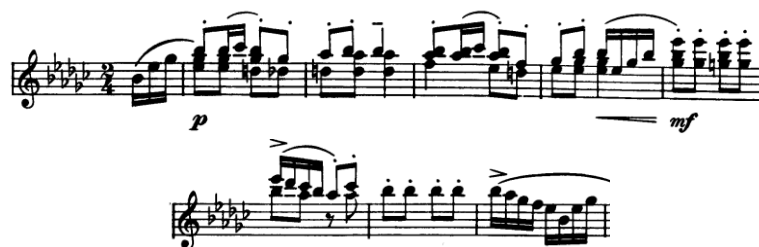
İ.Brams. Macar rəqsi № 5 fa-diyez minor

<https://www.youtube.com/watch?v=mplhcIY6VHE>

S.Raxmaninov. Fortepiano üçün “İtalyan polkası”

<https://www.youtube.com/watch?v=ZHNADPRNPCU>

A.Dvorjak. “Slavyan rəqsi” № 8 sol minor

<https://www.youtube.com/watch?v=jBqRHdFyis8>

Rus xalq rəqlərindən *Kamarinskaya* geniş təşəkkül tapmışdır. Bu rəqs şən, coşğulu xarakterə, cəld tempə, major ladı və ikisaylı ölçüyə malikdir. Bu, tanınmış rus xalq oyun havasıdır, əsasən kişilər ifa edərək, eyniadlı mahnının müşayiəti ilə igidlik rəqsi kimi təqdim olunur. Rəqs zamanı ayaq gah daban, gah da pəncə üzərinə qoyulur.

Trepak – şən xarakterli, cəld tempi, ikisaylı ölçülü rus xalq rəqsidir. Əgər kamarinskaya rəqsinə məkrli zəriflik və yumor xasdırsa, trepakda isə genişlik, təkəbbür üstünlük təşkil edir. Rəqqaslar, sanki cəldlik və çeviklikdə bir-biri ilə yarışirlar.

P.Çaykovski. “Qozqıran” baletindən Trepak

<https://www.youtube.com/watch?v=PqEvdztaaH8>

Qopak – şən və cəsur xarakterli ukrayna rəqsidir. Bu rəqs hərəkətli temp və ikisaylı ölçüyə malikdir.

Ukrayna xalq rəqsi "Qopak"

https://www.youtube.com/watch?v=4Mn_VFQNaI0

Bulba – cəld tepli, ikisaylı ölçülü, iti ritmli, major ladında qızgın melodiya belarus xalq rəqsidir.

Tarantella — girtara, tamburin və kastanyetlərin (Sisiliyada) müşayiətilə ifa olunan italyan xalq rəqsidir. Ölçüsü – $\frac{6}{8}$ -dir. Rəqs zamanı hər qüvvətli payın vurğusu açıq yelpiklə göstərilir.

F.List. Fortepiano üçün “Tarantella”

<https://www.youtube.com/watch?v=rEHwN6unPlc>

Ləzginka (qaytağ1) – bütün Qafqazda geniş yayılmış qədim kişi rəqsidir. Həm solo, həm də cütlük şəklində ifa olunur. Bütün qafqazlıların xalq rəqslərini Ləzginka adlandırırlar. Adətən, rəqsin iti tempi kənar hissələrini kişilər, incə, oxunaqlı, axıcı melodiyası ilə fərqlənən orta hissəsini isə qadınlar ifa edir. Milli geyimlərdə və musiqi ansamblının müşayiəti ilə bu rəqs daha da maraqlı və görünüşlü olur.

T.Quliyev. Qaytağı

https://www.youtube.com/watch?v=yEg4V_GYFnM

Azərbaycan xalq rəqsi “Uzundərə” (Şüştər)

<https://www.youtube.com/watch?v=JhdzIiPEIG8>

20-ci əsr Avropaya bir çox yeni rəqslər gətirdi. Artıq XIX əsrin sonunda avropalılar Kuba xabanerasını və Şimalı Amerika keyk-uokunu tanımağa başlayırlar. Bu rəqs janrları məişətdə yayılmış öncəki rəqslərə heç də bənzəmir və rəqs sənətinə böyük təsir edirlər.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində Avropanın rəngarəng rəqs musiqisi arasında, ilk növbədə, *Reqtaymı* qeyd etmək olar.

Reqtaym – (ing. ragtime, rag – kəsik, taym – vaxt, zaman) – kafe və rəqs zallarında amerikan zənciləri tərəfindən ifa olunan şəhər rəqs musiqi formasıdır. Reqtaym cazın sələflərindən hesab olunur. Onun fortepiano ifası “banjo” (XIX əsrdə ənənəvi afro-amerikan musiqisində əsas yer tutur) alətinin çalğısını xatırladırdı. Forteplanoda ifa zamanı sağ əl ilə (sərbəst melodiya), sol əl (daimi təkrarlanan ritm) arasında ritm uyğunsuzluğu bu rəqsin əsas səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Skott Coplin (1868 – 1917). *Reqtaym*

https://www.youtube.com/watch?v=nU2T2dcrp_c

Tanqo – ehtiraslı, coşğun xarakterli, iti hərəkətli, cütlüklə ifa olunan rəqsdir. 19-cu əsrdə uzaq Argentinada yaranmışdır.

A.Pyatsolla. “*Libertanqo*”

<https://www.youtube.com/watch?v=kdhTodxH7Gw>

Rok-n-roll – ötən əsrin 50-ci illərində yaranan və dərhal bütün dünya gənclərinin ürəklərini fəth edən amerikan rəqsidir. Qızgın rok-n-roll musiqisindən dərhal sonra ondan da qızgın rok-n-roll rəqsləri meydana gəldi. Keyk-uok, reqtaym və cazın təsiri altında 20-ci əsrin əvvəlində Avropa məişətinə Şimalı Amerika və Latın Amerika mənşəli yeni rəqs janrları daxil olur. Bu yeni rəqs janrları, təkcə məişət rəqs musiqisinin üslubunu müəyyən etmir, eyni zamanda, bəstəkarların akademik musiqisinə də daxil olur: tanqo, fokstrot, vals-boston, getdikcə daha çox müstəqil bir instrumental və orkestr pyeslərinə çevrilir.

Rok-n-roll

https://www.youtube.com/watch?v=QmRaMdi1Q0w&list=RDQMqno5df8JU-M&start_radio=1

Sual və tapşırıqlar:

1. 19-cu əsrin klassik musiqisində hansı rəqslər səslənir?
2. Hansı bəstəkarlar 19-cu əsr rəqslərini tez-tez öz əsərlərində istifadə edirdilər?
3. Onlar 19-cu əsrin hansı xalq rəqslərini istifadə edirdilər?
4. Qafqaz xalqlarının yaradıcılığında hansı rəqs daha çox ifa olunaraq, geniş yayılmışdır?
5. 20-ci əsrin əvvəllərində bəstəkar yaradıcılığında istifadə olunan yeni rəqslərin adlarını çəkin.

16-cı dərs. Xor musiqisi.

Xor (yunan sözü – “choros” – müğənnilər kollektivi) – xor kollektivi tərəfindən ifa olunan çoxsəsli musiqi əsəridir. Xor kollektivi müğənnilərdən (xoristlər, xor artistləri) ibarət olur.

Xorun vokal ansamblından (vokal trio, kvartet, kvintet və s.) fərqi ondadır ki, burada eyni partiyamı iki (və ya daha çox) nəfər ifa edir.

Xora dirijor və ya xormeyster rəhbərlik edir. Kilsə xorunun rəhbərinə regent deyilir.

Adətən, xor tərkibi dörd partiyadan ibarət olur: soprano, alt, tenor və bas. Lakin partiyaların sayı məhdud deyil. Belə ki, əsas partiyaların hər biri bir neçə, nisbətən müstəqil partiyalara da bölünə bilər (buna *divizi* deyilir).

Xorun ifası alətlərin müşayiəti ilə və ya müşayiətsiz də olur. Müşayiətsiz oxuma *a kapella* adlanır. Instrumental müşayiət istənilən alətlərdən və ya bütöv bir orkestrdən ibarət ola bilər.

Xor, tərkibinə görə həmcins və qarışıq, ifaçılarının sayına görə isə böyük və kiçik olur. Bir qrupun (qadın, kişi, uşaq) səslərindən ibarət xor – həmcins, qadın (yaxud uşaq) və kişi səslərini və ya bütün qrup səslərini özündə cəmləşdirən xor isə qarışıq xor adlanır.

Qarışıq xor iki qrupdan ibarətdir:

- soprano, alt (qadın səsləri);
- tenor və bas (kişi səsləri).

Xor musiqisinin iri həcmli formaları oratoriya, kantata, xorlar silsiləsidir.

Oratoriya (lat. – deyirəm, dua edirəm) – xor, müğənni-solistlər ilə simfonik orkestr üçün, adətən, dramatik süjet əsasında yazılmış və konsert ifası üçün nəzərdə tutulmuş iri həcmli musiqi əsəridir. *Oratoriya operadan teatrallığın olmaması ilə, kantatadan isə böyük həcmi və geniş inkişafli süjeti ilə fərqlənir.*

Kantata – solist, xor və orkestr üçün yazılan vokal-instrumental əsərdir. Kantata italyanca “canta” (“oxuma”) sözündən olub, “səslə oxunulan əsər” deməkdir.

Azərbaycan xor musiqisinin inkişafında Cahangir Cahangirovun (1921 – 1992) böyük rolu olmuşdur. O, “Arazın o tayında” simfonik poemasının, “Füzuli” və “Nəsimi” kantataları, “Sabir” və “Hüseyn Cavid – 59” oratoriyalarının müəllifidir. Həmçinin, bəstəkar “Azad” və “Xanəndənin taleyi” operalarını, dram tamaşaları, kinofilmlərə musiqi və müxtəlif instrumental əsərlər yazmışdır.

Ü.Hacıbəyli. “Koroğlu”operasından Çənlibel xoru (3-cü akt)

<https://www.youtube.com/watch?v=5soaVvdP6gs>

C.Cahangirov. “Fizuli”kantatası (sözləri Fizulinindir)

<https://www.youtube.com/watch?v=7PnEvrYpyeE>

<https://www.youtube.com/watch?v=rsCGI9Gc6Kk>

Sual və tapşırıqlar:

1. Xor nədir?
2. Xora kim rəhbərlik edir?
3. Həmcins və qarışıq xorların fərqi nədədir?
4. Xor partiyaları necə adlanır?
5. Xor musiqisinin iri həcmli formaları hansılardır?
6. Oratoriya və kantatanın fərqli cəhətlərini göstərin.

17-ci dərs. Kinomusiqisi.

Kino üçün musiqi – *saundtrek* – kinofilmin ən vacib ifadə vasitələrindəndir. Tarixdə kinomusiqi iki dövrə bölünür: səssiz kino dövrü və səsli kino dövrü. “Lal” (səssiz) kino dövründə musiqi hələ kinofilmin bir hissəsi deyildi, onunla birlikdə yaradılmır, yalnız kinonun nümayişi zamanı meydana çıxırdı. Həmin musiqini pianoçu-illüstratorlar (tapyorlar), bəzən isə kiçik orkestrlər ifa edirdi. Musiqi səssiz filmin məcburi yol yoldaşı idi:

<https://www.youtube.com/watch?v=pusqBq7QKwI>

Filmin nümayişi zamanı səhnədən ifa edən musiqiçi-illüstratorlar, bir neçə il bəstəkar Dmitri Şostakoviç, pianoçu (daha sonralar Azərbaycanın xalq artisti, professor) Mayor Brenner olmuşdular.

Kinoşəkillərdə səs təchizatının ixtirası ilə səsli sözlər, səs-küy effektləri və əlbəttə ki, musiqi meydana çıxdı. Kinoşəkillərdə qəhrəmanın və baş verən hadisələrin nümayişində ən vacib cəhətlərdən biri də mahnı olur. 20-ci əsrin məşhur filmlərində – “Volqa-Volqa”, “Şən uşaqlar”, “Arşın mal alan” – musiqi əsas aparıcı qüvvəyə çevrilir.

Xüsusi olaraq, kino üçün D.Şostakoviç, S.Prokofyev, İ.Dunayevski, Q.Qarayev, T.Quliyev musiqi yazmışlar.

Musiqi, xüsusən, müəyyən bir film üçün yazıla bilər və ya məşhur mahnı, melodiya, klassik əsərlərdən tərtib oluna bilər. Müasir kinematoqrafiyada tez-tez klassiklərin – Y.Haydn, İ.S.Bax, V.A.Motsart, F.Şubert musiqisindən istifadə olunur. Bəstəkar, müğənni, musiqiçilər haqqında danışılan və onların həyatına həsr edilmiş filmlərdə də o, mühüm yer tutur. Musiqi multiplikasiya, sənədli və elmi-populyar filmlərə daxil olunur. O, film istehsalatının əsas hissələrindən biridir.

Bugünkü dövrdə filmin musiqi müşayiəti üçün xüsusi olaraq yazılmış bir sıra kompozisiyalar filmə musiqi və bəzən də fon musiqisi kimi adlandırılır. Bu kompozisiyalar saundtrekin (filmə musiqi) bir hissəsidir. Kompozisiyalar orkestrlə və ya qrupla, instrumental solistlər, xor və ya müğənnilər tərəfindən ifa olunur. Bu ifaların səsyazısı səs rejissoru tərəfindən icra edilir.

20-ci əsrin ikinci yarısından film saundtrekləri böyük populyarlıq qazanaraq, ayrı-ayrı albomlarla dərc olunmağa başlayır.

A.Zatsepin. “Qafqaz əsiri” kinofilmindən “Ayılar haqqında mahnı”

https://www.youtube.com/watch?v=dExwT_pEr9w

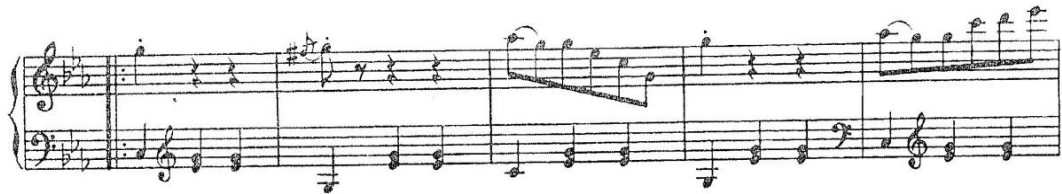
İ.Dunayevski. "Sirk" kinofilmindən Marş

[-cihttps://www.youtube.com/watch?v=qu4Urv4cIQI](https://www.youtube.com/watch?v=qu4Urv4cIQI)

A.Petrov. "Avtomobildən qorun" kinofilmindən Vals

<https://www.youtube.com/watch?v=TPYTVkZ5enc>

Q.Qarayev. "İnsan məskən salır" kinofilminə musiqi

<https://daytube.az/videos/635/> (səslənmə müddəti: 58:48 – 1:00:50)

<https://www.youtube.com/watch?v=a9I2xuwsPxc>

T.Quliyev. "Bəxtiyar" kinofilminə musiqi

<https://www.youtube.com/watch?v=WCKhqbAvjKA> (səslənmə müddəti: 48:10 – 52:00)

Sual və tapşırıqlar:

1. "Saundtrek" termini nə deməkdir?
2. Kino musiqisi hansı dövrlərə bölünür?
3. Kinoda mahnının rolu nədir?
4. Kinoda klassik musiqisi hansı rolu oynayır?
5. "Fon musiqisi" nədir?

İkinci yarım il

1-ci dərs. Simfonik musiqi.

Simfonik musiqi 18-ci əsrin ortalarından meydana gəlmişdir.

Simfonik musiqinin əsas janrları – simfoniya, süita, uvertüra (həmçinin opera uvertürası), simfonik poemadır. Simfoniya (yunan dilindən – "həmahənglik", "uyğunluq") – orkestr musiqisinin aparıcı janrı, mürəkkəb çoxhissəli əsərdir (səslənmə müddəti 30 dəqiqədən bir saata qədərdir). Əsas aparıcı qüvvə və ifaçı – simfonik orkestrdir.

Klassik simfoniya 4 hissədən ibarətdir.

Birinci hissə sürətli, bir qədər dramatikdir, bəzən ağır girişlə başlanır.

İkinci hissə lirik, kədərli, təbiət mənzərələrini təsvir edir. Çox vaxt variasiya formasında yazılır.

Üçüncü hissə – üçhissəli formada olan menuet, yaxud skertsodur, burada oyun, şənlik, xalq həyatının mənzərəsi açılır.

Dördüncü hissə – sürətli final, bütün hissələrin sonluğudur. Qalibiyyət, təntənə əhval-ruhiyyəsi, bayram xarakteri ilə seçilir. Sonata, rondo və ya rondo-sonata formasında yazılır.

Daha az və ya daha çox hissədən ibarət simfoniya və birhissəli simfoniya da mövcuddur.

Qədim yunan teatrında səhnə qarşısında xorun yerləşdiyi dairəvi meydança, "orxestra" adlanırdı, "orkestr" sözünün mənşəyi də buradan irəli gəlir.

Simfonik orkestr — klassik musiqi ifa edən musiqiçilərin böyük kollektividir. Simfonik orkestrin – ali və daha çox inkişaf etmiş instrumental tərkib – cəlb olunması ən əhəmiyyətli və parlaq məzmunun həyata keçirilməsi üçün böyük imkanlar yaradır.

Simfonik orkestrin əsasını təşkil edən alətlər dörd qrup ayrılır:

simli alətlər – *violin, viola, violonçel, kontrabas*;

ağac nəfəs alətləri – *fleyta, qoboy, klarnet, faqot*;

mis nəfəs alətləri – *valtorna, trumpet (truba), trombon, tuba*;

zərb alətləri – *litavrlar, kiçik və böyük təbillər (barabanlar), ksilofon, sinc, üçbucaq, kastanyetlər və s.*

Bəzi hallarda orkestr tərkibinə digər alətlər də daxil edilir (ilk növbədə, *arfa*, eləcə də *fortepiano, orqan, çeleta, klavesin*).

Böyük orkestr 110-a qədər musiqiçidən ibarət ola bilər. Kamera orkestri adlanan kiçik tərkibli orkestr ifaçılarının sayı 50-dən çox olmur.

S.Prokofyevin, xüsusi olaraq, uşaqlar üçün yazdığı "Petya və canavar" simfonik nağılını diqqətlə dinləyərək, müxtəlif musiqi alətlərinin tembriləri ilə tanış olmaq mümkündür: <https://www.youtube.com/watch?v=8u3KnJ1H2IE>

Bəstəkar uşaqları simfonik orkestrin alətləri ilə tanış etmək və onlara hər alətin səs tembrini təyin etməyi öyrətmək istəmişdir. "Petya və canavar" nağılının hər bir personajı öz xüsusi musiqi mövzusu ilə təsvir edilərək, orkestrdə hərəsi müəyyən bir alətlə səciyyələndirilir: Petya – *violin*, quşlar – *fleyta*, ördək – *qoboy*, pişik – *klarnet*, baba – *faqot*, canavar – *valtornalar*, ovçular – *zərb alətləri* ilə.

Sual və tapşırıqlar:

1. Simfonik musiqi hansı janrlardan ibarətdir?
2. Simfoniya nədir və neçə hissədən ibarətdir?
3. Hər hissənin xüsusiyyəti necədir?
4. Simfonik musiqini kim ifa edir?
5. Simfonik orkestr alətləri hansı qruplardan ibarətdir?

2-ci dərs. Simli alətlər.

Simli musiqi aləti — səs mənbəyi simlərin titrəyişi ilə əmələ gələn bir alətdir. Yaylı- simli alətlərin nümayəndələri *violin* (skripka), *violonçel*, *alt*, *kontrabas*, *kamança*dır. Bu alətlərdə səs yayın köməyi ilə əldə olunur.

Barmaqla çalınanlar və ya mizrablı-simli alətlər – *arfa*, *gitara*, *qusli*, *balalayka*, *tar*, *ganun* və digərləri yay istifadə olunmadan çalınır.

VIOLİN (skripka) — ən çox yayılmış yaylı simli alətdir, onun təmrı aşağı registrdə dolğun, ortada yumşaq, yuxarı registrdə isə parlaq səslənir. Violini çox vaxt alətlərin kraliçası adlandırırlar. Ən lirik, sevgi alətidir.

N.Paqanini. üçün kapris № 9 ("Ov")

<https://www.youtube.com/watch?v=HoZQTaQbOUw>

VIOLA – çox vaxt skripka adlandırılır, lakin ölçüsü daha böyük, səs təmrı isə violinə nisbətən az parlaq olsa da, aşağı registrdə dolğun, tutqun və məxməri səsə malikdir.

VIOLONÇEL – daha da bəm səsə malik olan böyük simli alətdir. Onu artıq violin və viola kimi əldə saxlamaq mümkün deyil. Onu oturaq şəkildə, şaquli vəziyyətdə saxlayaraq ifa edirlər. Violonçelin səsi qalın, dolğun, məlahətli və ahənglidir, insan səsini xatırladır. Violonçeldə geniş ifadəli melodiylar çox gözəl səslənir.

P.Çaykovski. Violonçel ilə orkestr üçün "Rokoko mövzusunda variasiyalar"

<https://www.youtube.com/watch?v=b9lOo9Du8E8>

D.Şostakoviç. Vals

https://www.youtube.com/watch?v=p_fprzrHvIM

KONTRABAS – ölçüsünə görə ən böyük, bəm səsə malik olan simli alətdir. Kontrabası ayaq üstə və ya xüsusi hündür kürsüdə oturaraq ifa edirlər. Orkestrdə kontrabasanın rolu böyükdür – üzərində əsərin bütün musiqi məğzinin qurulduğu bünövrəni təşkil edir. Solo alət kimi kamera ansamblarında və kifayət qədər geniş şəkildə caz musiqisində istifadə olunur.

K.Sen-Sans. "Heyvanların karnavalı" Fil

<https://www.youtube.com/watch?v=jWUt2D0FkdU>

ARFA – ən qədim alət olan *lira* nəslindəndir. Əsas xüsusiyyəti ondadır ki, səs simlərdən yay vasitəsi ilə deyil, barmaqların toxunuşu və bir neçə pedalın köməyi ilə əldə edilir.

Sual və tapşırıqlar:

1. Hansı alətlər simfonik orkestrin simlilər qrupunu təşkil edir?
2. Əsas simli alətlərin səslənməsini səciyyələndirin.

3-cü dərs. Nəfəs və zərb alətləri.

Nəfəs musiqi alətlərində səsin mənbəyi alətin borusunda hərəkət edən hava olur.

Nəfəs alətləri, ənənəvi olaraq, hazırlanıqları materiallara görə ağac və mis növünə ayrılır. Lakin mənşəyinə görə ağac nəfəs alətlərinə aid olan fleyta metaldan və hətta şüşədən də düzəldilə bilər. Qoboyun və ya klarnetin bəzi modelləri plastik və ya başqa materiallardan düzəldilir. Saksofon həmişə metaldan hazırlanır, lakin ağac nəfəs aləti hesab olunur. Mis alət adlananlar yalnız misdən deyil, eləcə də bürünc, gümüş və digər metallardan hazırlanır.

Ağac-nəfəs alətlərinə aiddir: fleyta, qoboy, klarnet, faqot. Mis nəfəslilərə – trumpet (truba), trombon, valtorna, tuba.

Zərb alətləri ən qədim alətlərdəndir. Zərb alətlərinin ilk nümunələri ibtidai insanlar tərəfindən ritual rəqsləri həyata keçirərkən, bir növ ritm yaradaraq daşları bir-birinə vurmaqla meydana gəlmişdir.

Səs yüksəkliyinə görə zərb alətləri aşağıdakı növlərə bölünür:

Müəyyən səs yüksəkliyinə malik zərb alətləri, yəni səs sırasının müəyyən notlarına köklənən zərb alətləri. Bu alətlərə ksilofon, vibrafon, zıncırovlar və bir sıra digərləri aiddir.

Qeyri-müəyyən səs yüksəkliyinə malik zərb alətləri müəyyən səslərə köklənməyənlərdir. Onların arasında – böyük və kiçik təbillər (barabanlar), üçbucaq, sinc, qaval, kastanyetlər, tam-tam və başqa alətlər.

Perkussiya – klassik zərb qurğusunun tərkibinə daxil olmayan bir sıra zərb alətləri. Onlara qaval, dəf, nağara, zıncırovlar, üçbucaq, tamburin, kastanyetlər, taxta qaşığı və müxtəlif xalqların onlarla digər zərb alətləri aiddir.

Ağac-nəfəsli musiqi alətləri.

FLEYTA – ən qədim musiqi alətlərindən biri olub, çoban tütəyindən meydana gəlmişdir. Fleyta quş səsinə bənzər incə, seşrli, zil səsə malikdir. Orkestrdə violindən sonra ən geniş yayılmış solo alətdir. Fleyta təbiət obrazlarını təcəssüm etdirir. Diapazonu birinci oktavadan dördüncü oktavaya qədərdir. Fleyta aşağıda tutqun, yuxarıda kəskin, orta registrdə isə yumşaq və ahəngli səslənir. Fleytanın əsas növündən əlavə, orkestrdə çox vaxt “pikkolo-fleyta” adlanan kiçik fleytadan da istifadə olunur.

V.Motsart. Fleyta üçün konsert Sol major, K 313

<https://www.youtube.com/watch?v=iTzv1RuJGcQ>

K. Qlük. "Orfey və Evridika" operasından fleytanın solosu

<https://www.youtube.com/watch?v=CzJ0uZUkTL8>

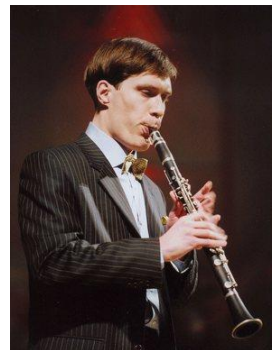
QOBOY (fransızcadan hautbois, hərfi mənada "hündür ağac") — ikiqat qamış dilçəkli ağac-nəfəsli musiqi alətidir. Ən gözəl səslənən və lirik, səmimi tembri ilə seçilən alətlərdəndir. Bütün qəmgin melodiyları, adətən, qoboy səsləndirir. Ahəngli, ancaq bir qədər burun səsə (tın-tın, burunda səslənən), xırıltılı tembrə malikdir. 1989-cu ildə ən mürəkkəb alət kimi Ginnesin rekordlar kitabına salınmışdır. Volinka, jaleyka, balaban, mey (neyin başqa növü), düdük, qayta, xitiriki, zurna kimi xalq alətləri qoboyun sələfləri hesab olunur.

V. Motsart. Qoboy üçün konsert Do major, KV 314

<https://www.youtube.com/watch?v=eDrVtXPpuRI>

KLARNET – tək qamış dilçəkli ağac-nəfəsli musiqi alətidir. Klarnet geniş diapazona, ilıq, yumşaq tembrə malikdir. Həm simfonik, həm də xalq musiqisində geniş istifadə olunan alətlərdəndir. Musiqidə 18-ci əsrin ikinci yarısından geniş istifadə olunur.

V. Motsart. Klarnet üçün konsert Lya major, K 622

https://www.youtube.com/watch?v=YT_63UntRJE

FAQOT — bas, tenor, qismən də alt registrlərini əhatə edən ağac-nəfəsli musiqi alətidir. Klapan sistemli və ikiqat qamış dilçəkli (qoboydakı kimi), əyri, qövşşəkilli, uzun boru formasındadır. Adətən fantastik obrazları, qara qüvvələri əks etdirir. Açılmış formada bir dəstə odunu xatırlatdığına görə faqot (italyan dilindən tərcümədə *fagotto* "bir dəstə odun" deməkdir) adlanır. Onun bir neçə növü var: kontrafaqot, faqot-pikkolo, diskant-faqot, alt-faqot.

V.Motsart. Faqot üçün konsert Si-bemol major, K 191

<https://www.youtube.com/watch?v=PYOPQuhdoQM>

Mis-nəfəsli musiqi alətləri.

TRUMPET (TRUBA) – səslənməsinə görə ən zil mis-nəfəsli musiqi alətidir. Trumpetin (trubanın) mübariz, çağırış səsi hər zaman marşları müşayiət edir. Ən qədim zamanlardan natural trumpet (truba) signal aləti kimi istifadə olunmuş, təqribən, 17-ci əsrdən orkestrin tərkibinə daxil edilmişdir. Aydın, parlaq tembrə malik olub, həm simfonik, həm nəfəs alətləri orkestrində, həmçinin də cazda solo alət kimi istifadə olunur.

Lui Armstronq. "Salam, Dolli"

<https://www.youtube.com/watch?v=kmfeKUNDDYs>

TROMBON (italyan dilində *trombone* - "böyük trumpet") — bas-tenor registrli mis-nəfəsli musiqi alətidir. "Böyük trumpet" mənasını bildiren trombone aləti həqiqətən də trumpetə (trubaya) oxşayır, ancaq ondan fərqli olaraq, trombonun "kulisa" adlanan siyirtməli, irəli-geri çəkilən borusu var. Onun vasitəsilə musiqiçi xromatik səs sırasının səslərini ifa edə bilər. Trombon güclü, parlaq və təntənəli səslənir. Trombon 19-cu əsrdə, nəinki orkestrin bir hissəsi kimi, həmçinin solo alət kimi də kifayət qədər geniş yayılmışdır.

V.Monti. Çardaş: <https://www.youtube.com/watch?v=EaPmysTfVFI>

VALTORNA (alman dilindən *Waldhorn* — "meşə buynuzu") — mis-nəfəsli musiqi alətidir. Ov buynuzundan meydana gəlmiş bu alət təbiət, çəmən, meşə səslərini təcəssüm etdirir. 17-ci əsrin ortalarından orkestrə daxil edilmişdir. "Valtornanın qızıl keçidi" adlanan üç intervalın - seksta, kvinta və tersiya – ardıcılığının səslənişi ov buynuzunun siqnallarını xatırladır.

Y.Haydn. 103 №-li simfoniya, IV hissə, final, "valtornaların qızıl gedişi" ilə

https://www.youtube.com/watch?time_continue=16&v=IX00J9P6z8g

P.Çaykovski. "Güllərin valsı" (qoboy, klarnet, faqot, valtorna)

<https://www.youtube.com/watch?v=6geX-i-Z5cA>

TUBA – registrinə görə ən bəm səslənən mis-nəfəsli musiqi alətidir. Tubanın orkestrə daxil olunması ilə simfonik orkestrin formalaşması başa çatır. İlk dəfə olaraq, tuba orkestrə Vaqnerin “Uçan hollandiyalı” operasının premiyerasında daxil olunmuşdur və o vaxtdan etibarən, orkestrdə davamlı yer alır. Tuba alt registrdə sərt, ağır tembrə malikdir. Əsasən, simfonik və nəfəs alətləri orkestrlərində istifadə olunur ki, burada o, mis-nəfəslilər qrupunda bas aləti rolunu oynayır.

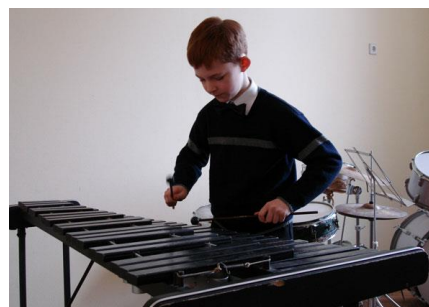

E.Qriq. “Per Günt” süitasından “Dağ kralının mağarasında”

<https://www.youtube.com/watch?v=yyYeze-Bvkq>

Zərb alətləri.

KSİLOFON – müəyyən səs yüksəkliyinə malik, görünüşcə bir sıra taxta lövhəciklərdən təşkil olunmuş zərb musiqi alətidir ki, bu lövhəciklərin üzərinə taxta çəkiclərlə vurularaq səs əldə olunur. Ksilofonun tembri fortedə kəskin, pianoda isə yumşaq səslənir.

Alan Xovaness. Ksilofon üçün “Yapon qravürlərinin mövzularına fantaziya”

<https://www.youtube.com/watch?v=T8H6Rhp9y-w>

VİBRAFON – fortepiano klaviaturasında olduğu kimi iki sıra ilə düzülmüş, xromatik şəkildə tənzimlənmiş alüminium plitələrdən ibarət alətdir. 1910-cu illərin sonunda ABŞ-da icad olunmuşdur. Qohum alətlər: zıncırovlar, ksilofon, marimba.

Vibrafonda klassik musiqi

https://www.youtube.com/watch?v=mpE9XkqIA_Y

Dövlət imtahanı. Zərb alətləri. Qnesinlər adına DMK (2011)

<https://www.youtube.com/watch?v=LkNuCvxY7WQ>

Sual və tapşırıqlar:

1. Nəfəsli alətlər hansı hissələrə ayrılır?
2. Hansı ağac nəfəs alətlərini tanıyırsınız? Onlar nə cür səslənir?
3. Mis nəfəs alətləri hansılardır? Onları xarakterizə edin.
4. Ksilofon hansı növ alətlərə aiddir?

4-cü dərs. Klavişli alətlər.

Hələ Orta əsrlərdən klavişli alətlər mövcud olmuşdur. Onlardan nəfəsli-klavişli alət olan orqan - ən qədim çalğı alətlərindən biridir.

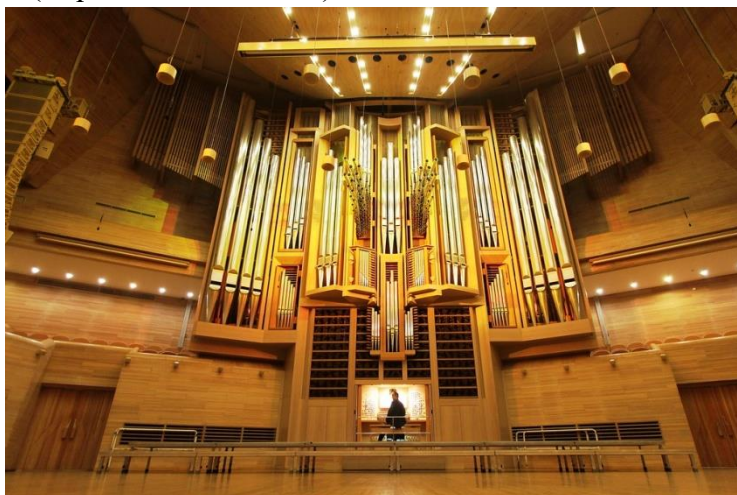
İlk simli-klavişli alətlər - klavikord, klavesin və onların növləri - spinet, müzəlar və vörjinel olmuşdur. Klavesin (XV əsrdə İtaliyada yaranmış) bir və ya iki (dinamik səslənməyə daha rəngarənglik vermək üçün) klaviaturalı olur. Bütün bu alətlər çox zəif səslənməyə malik idi.

1709-cı ildə italyalı Bartolomeo Kristofori ilk fortepianonu ixtira edir. O, öz ixtirasını "sakit və ucadan ifa edən klavişli alət" adlandırır. Sonradan bu ad qısaldılaraq, "fortepiano" sözü ilə meydana çıxır.

ROYAL – "Roy" – "kral" adı onun musiqidə əhəmiyyətini bildirir. Bu, bəzən bütöv bir orkestrin səslənməsini əvəz edə bilən zərb-klavişli alətdir.

Klavişli musiqi alətləri elə alətlərdir ki, səsin əldə olunması linglər sisteminin köməyi ilə həyata keçirilir və müəyyən sıralama ilə yerləşdirilərək alətin klaviaturasını təşkil edən klavişlər vasitəsilə idarə olunur. Klavişli musiqi alətləri səsin əmələ gəlmə və səs hasilatı növünə görə bu qruplara bölünür:

Nəfəsli-klavişli (orqan və onun növləri):

Dilçəkli (fisqarmoniya, bayan, akkordeon, melodika):

Fisqarmoniya

Bayan

Akkordeon

Melodika

Zərb-klavişli (klavikord, fortepiano):

Klavikord

Mizrablı-klavişli (klavesin və onun növləri):

Öz-özünə səslənən zərb-klavişli (çelesta):

Elektron (sintezatorlar, elektroorqan):

Elektromexaniki (elektropiano, klavinet):

Elektropiano

Klavinet

Sual və tapşırıqlar:

1. Klavişli alətlərin tarixi haqqında danışın.
2. Klavişli alətlər nədir?
3. Klavişli alətlər hansı qruplara bölünür?

5 – 6-cı dərslər. **Proqramlı musiqi. P.İ.Çaykovski – "İlin fəsilləri".**

Həcmindən asılı olmayaraq (kiçik prelüdiya və ya böyük simfoniya), bəstəkarlar müxtəlif instrumental əsərlərə çox vaxt məzmunu açıqlayan adlar verirlər. Bəzən, addan əlavə, bəstəkar əsərə ədəbi ön söz – onun məzmunu izah edən proqram təqdim edir.

Proqramlı musiqi qədim zamanlardan məlumdur (antik Yunanıstan). 18-ci əsrin proqramlı əsərlər sırasında – fransız bəstəkarları F.Kuperen, J.F.Ramo və K.Dakenin klavesin miniatürləri durur.

J.Ramo. "Quşların səsləşməsi"

https://www.youtube.com/watch?v=DvGM_KHYtx8

K.Daken. "Ququ quşu"

<https://www.youtube.com/watch?v=eJM3EUdtXR4>

Bir sıra proqramlı əsərlər klassik bəstəkarlar tərəfindən - İ.S.Baxın "sevimli qardaşın gedişinə kapriçcio", L.Bethovenin təbiət haqqında "Pastoral simfoniya"sı, qəhrəmani obrazlara həsr olunmuş "Eqmont" və "Koriolan" uvertüraları – yaradılmışdır.

19-ci əsrdə proqramlı musiqinin çiçəklənməsi bir çox hallarda musiqi sənətində romantik cərəyan ilə bağlıdır – musiqi və poeziyanın vəhdəti. Bəstəkar-romantiklərin proqramlı əsərləri arasında – H.Berliozun "Fantastik simfoniyası" (Berliozun sevgilisi – ingilis aktrisa Qarriet Smitson haqqında), F.Listin "Müqəddimələr" (fransız yazıçısı və şairi Lamartinin poeziyasının təəssüratları altında) simfonik poeması, "Faust" (alman yazıçısı və şairi Hötenin eyniadlı faciəsi əsasında) simfoniyası.

Rus bəstəkar-klassikləri də proqramlı musiqiyə böyük töhfə vermişlər. M.P.Musorqskinin "Sərgidən şəkillər" və P.İ.Çaykovskinin "İlin fəsilləri" fortepiano silsilələri çox məşhurdur.

Proqramlı musiqi sahəsində milli ənənələr Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında öz davamını və inkişafını tapır – Qara Qarayevin faciəvi məhəbbət haqqında "Leyli və Məcnun" simfonik poeması, Arif Məlikovun Heydər Əliyevin xatirəsinə həsr olunmuş "Əbədiyyət" adlı 8-ci simfoniyası.

P.İ.Çaykovskinin "**İlin fəsilləri**" – ilin bütün aylarına uyğun 12 kiçik pyesdən ibarət məşhur proqramlı fortepiano silsiləsidir. Burada bəstəkar ilin hər aya uyğun təbiətin gözəlliyini və insan halını, onun duyğular dünyasını çox dəqiq çatdırır. Silsilənin hər pyesi ayın adına uyğun olan şeirlə başlanır.

Silsilənin ideyası və pyeslərin adı "Nuvellist" jurnalının nəşiri H.M.Bernarda aiddir. Jurnalın hər nömrəsi P.Çaykovskinin poetik epigraflı pyesləri ilə açılırdı. 1876-cı ilin sonunda Bernard pyesləri "İlin fəsilləri" ümumi adı ilə ayrıca bir toplu şəkildə nəşr etdirir.

<https://www.youtube.com/watch?v=Ihw54y-yhEA> (ifa edir Lev Oborin)

<https://www.youtube.com/watch?v=MKEku0StmYE> (ifa edir Mixail Pletnyov)

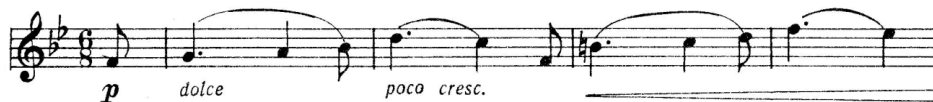
Mart – Torağayın mahnısı

<https://www.youtube.com/watch?v=8uQSmb-vMLY>

Aprel – Novruzgülü

https://www.youtube.com/watch?v=--LrbA3_pLI

İyun – Barkarola

<https://www.youtube.com/watch?v=aLsGD75B6vA>

Oktyabr – Payız mahnısı

<https://www.youtube.com/watch?v=f8LXdSr0qV0>

Sual və tapşırıqlar:

1. Proqramlı musiqi nədir?
2. bəstəkar-klassiklərin proqramlı əsərlərinin adlarını çəkin.
3. P.Çaykovskinin "İlin fəsilləri" fortepiano silsiləsi hansı pyeslərdən ibarətdir?
4. Silsilənin hər pyesi nə ilə başlanır?

7-ci dərs. M.P.Musorqski – "Sərgidən şəkillər".

"Sərgidən şəkillər" – rus bəstəkarı Modest Petrovich Musorqskinin fortepiano pyeslərindən ibarət silsiləsidir. O, bu əsərləri 1874-cü ildə dünyadan tez köçmüş dostu, rəssam Viktor Qartmanın rəsm sərgisindən aldığı təəssüratların təsirilə yazmışdır.

"Sərgidən şəkillər" – proqramlı musiqinin parlaq nümunəsidir. Pyeslərin hər biri rəssamın tək-cə hansısa bir şəklinə musiqili illüstrasiyanı təqdim etmir, onun personajlarının daxili dünyasının dərinliklərinə yol taparaq psixoloji portretini yaradır. Pyes-"şəkillər" bir-birilə tamaşaçıların şəkildən şəkllə keçidini təsvir edən "Gəzinti" intermediya-mövzusu ilə bağlanır.

Bəstəkarın sağlığında "Sərgidən şəkillər" nə dərc olunmuş nə də ifa edilmişdi. Onlar bəstəkarın ölümündən beş il sonra, 1886-cı ildə N.Rimski-Korsakovun redaktorluğu ilə dərc olunur. 1903-cü ilin fevralında, ilk dəfə olaraq, onu Moskvada gənc pianoçu Q.N.Beklemişev ifa etmişdir. Lakin onda bu əsər geniş şöhrət qazana bilmir, pianoçular uzun müddət əsərdə virtuosluq tapmayaraq, onu qeyri-konsert və qeyri-forteplano əsəri hesab edərək, ondan yan keçirlər. Bu əsər yalnız 1922-ci ildə, fransız bəstəkarı Moris Ravel "Sərgidən şəkillər" in simfonik orkestr üçün köçürülməsini yaratdıqdan sonra geniş kütlə tərəfindən qəbul olunur.

"Gəzinti". Bu pyesin mövzusu silsilə boyu bir neçə dəfə təkrarlanır. Mövzu rus xalq mahnılarını xatırladır. Musorqski bu mövzuda, eyni zamanda, özünü, rəsm əsərləri qarşısında gəzişərkən göstərib:

<https://www.youtube.com/watch?v=iOF8uJ5M4Uo>

"Cırtıdan". Melodik dönmələr və əyri-üyrü ritmi ilə səciyyələnən bu dinamik pyes, sanki, üzgözünü büzüşdürmüş, oğrun hərəkətli cırtıdanın simasını əks etdirir. Dinləyici onun bir yerdən digərinə qaçaraq, oradaca donub qalmasını, sanki, seyr edir :

<https://www.youtube.com/watch?v=FK7yk98Qkbq>

"Qədim qala". Burada səssiz hüzn və həsrət hissini təcəssüm etdirən gözəl, həzin melodiya səslənir. Bəstəkarın özü də belə qeyd edir: "ahənglə, həzin-həzin":

<https://www.youtube.com/watch?v=PkvDxSjCeJE>

"Yumurtadan çıxmamış bala quşların baleti". Bu şən və yüngül, kiçik bir skertso (zarafat), bala-quşların komik, bir qədər səliqəsiz rəqsidir:

<https://www.youtube.com/watch?v=v4kgkdoGjyw>

"**Limoj. Bazar**". Bu pyes bazarın səs-küylü təlaşını əks etdirir:

<https://www.youtube.com/watch?v=hA6IsYqcmZ0>

M.Musorqski. "Sərgidən şəkillər"

Sual və tapşırıqlar:

1. "Sərgidən şəkillər" in yazılmasının səbəbi nə idi ?
2. Bu fortepiano silsiləsi hansı pyeslərdən ibarətdir?
3. Silsilənin pyesləri arasında bağlayıcı vasitə nədir?
4. Bu əsərin hansı köçürülməsi mövcuddur?

8-ci dərs. K.Sen-Sans – "Heyvanların karnavalı".

"Heyvanların karnavalı" ("Zooloji fantaziya") — fransız bəstəkarı, Kamill Sen-Sansın instrumental ansambl üçün süitasıdır.

Bu əsəri bir musiqili zarafat kimi hesab edərək, bəstəkar, "qeyri-ciddi" musiqi müəllifi kimi tanınmaq istəmədiyi üçün, sağlığında onun nəşrini qadağan etmişdir. Süitanın nəşr və ifasına icazə verdiyi yeganə hissəsi isə violonçel ilə fortepiano üçün "Qu quşu" pyesi olmuşdur. Bu pyes, hələ bəstəkarın sağlığında, violonçel ifaçılarının repertuarına daxil olub, dünyanın görkəmli balerinalarının ifa etdiyi məşhur balet miniatürünə çevrilmişdir:

<https://www.youtube.com/watch?v=2ZuSplsWNqU>

K.Sen-Sansın ölümündən sonra "Karnaval" tam şəkildə nəşr etdirilmişdir.

"Heyvanların karnavalı" on dörd hissədən ibarətdir:

1. **Giriş və aslanın kral marşı.** Xromatik keçidlərlə aslanın nərlitisini əks etdirən ağır marşdır: https://www.youtube.com/watch?v=Nwy6RxfX_kk
2. **Toyuqlar və xoruzlar.** Təkrarlanan usandırıcı səslər toyuqların qaqqılına bənzəyir. Onlar xoruz banlaması ilə növbələşir. "Toyuqlar" motivi Fransua Kuperenin klavesin süitasından götürülmüşdür: <https://www.youtube.com/watch?v=wVoimPgNN5g>
3. **Antiloplar.** İki fortepiano cəld passajlar ifa edir: <https://www.youtube.com/watch?v=Tb32i3A1U4Q>
4. **Tısbağalar.** Burada ədəbsiz kan-kan rəqsi ləngidilmiş tempdə sitat gətirilərək komik effekt yaradır: <https://www.youtube.com/watch?v=8ZBwrE0IwA4>
5. **Fil.** Vals oynayan filin təsvir olunur. Melodiya "ağırtərpənən" kontrabasda səslənir: <https://www.youtube.com/watch?v=34f7LWQD8xq>
6. **Kenquru.** İki fortepianoda forşlaqlarla səslənən iti stakkatolar kenquru sıçrayışlarını, hoppanmalarını əks etdirir: <https://www.youtube.com/watch?v=CAQrtE3dA-M>
7. **Akvarium.** Forteplano və şüşə harmonikada "quruldayan" səslənmələr və qlissando akvarium mənzərəsini canlandırır: <https://www.youtube.com/watch?v=Yt7nKm0upoI>
8. **Uzun qulaqlı personajlar** Violinlər səsləri gah yuxarı, gah aşağı növbələşdirərək, uzunqulaq səsinə təqlid edir: <https://www.youtube.com/watch?v=keb87vq0qg8>
9. **Meşə dərinliyində ququ quşu.** Meşəni təsvir edən fortepianonun müntəzəm akkordları fonunda klarnet vaxtaşırı iki "qu-qu" səsi çıxararaq ququ quşunun səsinə əks etdirir:

<https://www.youtube.com/watch?v=ck93SrAiFLI>

10. **Quşçu.** Simlilərin “xışiltılı” tremolosu fonunda fleyta trelli və siçrayışlı melodiya ilə quş səslərini təqlid edir : https://www.youtube.com/watch?v=SX1nMZz_CLY

11. **Pianoçular.** Simlilərin müşayiəti ilə iki fortepiano yorulmadan Qanon və ya Çerni üslubunda qamma və çalışmalar ifa edir: <https://www.youtube.com/watch?v=-m8THF6yp2M>

12. **Gədim tapıntılar.** Sen-Sans özünün “Ölüm rəqsi” simfonik poemasını, fransız xalq mahnıları, həmçinin Rossininin “Sevilya bərbəri” operasından Rozinanın kavatinasını sitat gətirir: <https://www.youtube.com/watch?v=bFioIpMQfC0>

13. **Qu quşu.** Violonçeldə ifa olunan həzin melodiya qu quşunun su üzərində rəvan hərəkətini, fortepianoda olan fiqurasiyalar isə zərif ləpələri əks etdirir:

https://www.youtube.com/watch?v=svsnQNbOe_k

14. **Final.** Şən və yüngül əsas mövzu öncəki hissələrdəki motivlərlə növbələşir: <https://www.youtube.com/watch?v=dqywaJv8ii0>

Bu əsərin 2 fortepiano üçün və digər müxtəlif alətlər üçün köçürülmələri mövcuddur.

NOT NÜMUNƏLƏRİ

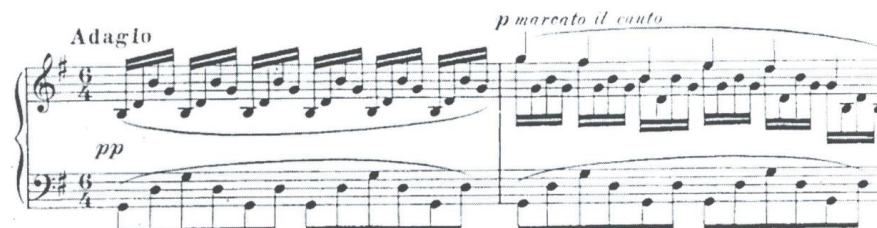
"Aslanın kral marşı": https://www.youtube.com/watch?v=Nwy6RxfX_kk

"Toyuqlar və xoruzlar": <https://www.youtube.com/watch?v=wVoimPgNN5g>

"Qu quşu": <https://www.youtube.com/watch?v=ATXifclxtq8>

Sual və tapşırıqlar:

1. Süita hansı ifaçılar üçün yazılıb?
2. "Qu quşu" pyesinin tarixçəsi necə olub?
3. Süita neçə hissədən ibarətdir və onlar necə adlanır?
4. Bu musiqinin hansı köçürmələrini bilirsiniz?

9 – 10-cu dərhlər. Teatr musiqisi. E.Qriq – “Per Günt” süitəsi.

Musiqi teatrda mühüm yer tutur. Hələ 2 min il öncə qədim Yunanıstanda musiqi və oxuma teatr tamaşalarını müşayiət edirdi.

Musiqili teatrda opera, balet, operettalar səhnəyə qoyulur. Bu janrlarda musiqi bütün tamaşanın əsasını təşkil edir. Musiqi dramatik teatrda da tez-tez səslənir.

Teatr musiqisinin hər bir növünün öz xüsusiyyətləri vardır.

Dramatik teatrda pyesə musiqini bəstəkar, adətən, dramaturqla birgə yaradır. Bu, mahnılar, rəqslər, xor və həmçinin instrumental epizodlardır. Musiqi tamaşanın dinləyicilərə təsirini daha da artırır. O, qəhrəmanların əhval-ruhiyəsini çatdırmaq, hadisələrin müxtəlif məqamlarını daha parlaq göstərməyə yardım edir.

Bir çox görkəmli bəstəkarlar dramatik tamaşalara musiqi yazmışdır — L.Bethoven, F.Mendelson, E.Qriq, J.Bize, M.Qlinka, P.Çaykovski, S.Prokofyev. Bəzən onların yaratdığı bu musiqi teatrdan kənara çıxaraq, sərbəst konsert həyatı əldə edir. F.Mendelsonun Vilyam Şekspirin “Yay gecəsində yuxu” komediyasına, J.Bizenin Alfons Dodenin “Arlezianka” dramına, M.İ.Qlinkanın N.V.Kukolnikin “Knyaz Xolmski” faciəsinə, həmçinin P.İ.Çaykovskinin A.N.Ostrovskinin “Qar qız” yaz nağılına yazdığı musiqi klassik incəsənət nümunələridir.

Edvard Qriqin “Per Günt” süitəsi G.İbsenin eyniadlı teatral pyesinə yazılmışdır. İbsenin pyesində incəsənətin əbədi süjetlərindən biri açılır: insanın xoşbəxtlik axtarışında səyahətləri. Pyesin qəhrəmanı Per Günt – Norveçin kiçik kəndində yaşayan bir oğlandır və günlərin bir günü o, xoşbəxtlik axtarmağa yola düşür...

Per – xülyaçı və xəyalpərəstdir. O, öz xəyali macəraları haqqında nağıllar uydurur. Per üçün həyatda dəyərli olan iki insan vardır: anası, Oze və sevgilisi, Solveyq. Solveyqin adı – Norveç dilindən tərcümədə "günəşli yol" deməkdir. Lakin o, elə son dərəcə egoist və sərvətə o qədər hərisdir ki, rəhmsizlik və xəsislik ona mərhəmət və tamahsızlıqdan üstün gəlir. Ağır günahlarına görə onu doğma yurdundan qovurlar. Anası dərddən ölür. Tərk edilmiş Solveyq tək qalır. Uzaq meşədəki komada o, düz qırx il Peri gözləyəcək...

Dünya səyahətlərində Per Günt bir neçə dəfə öz arzusuna çatır fəvqəladə var-dövlətə yiyələnir. Amma, onu hər dəfə kələklə əldə etdiyi üçün hamısını da itirir. Qırx il sonra yorğun, əldən düşmüş Per vətənə qayıdır. O, qoca və tənhadır. Dərin ümitsizlik onu qapılır: həyat boş yerə sərf olunmuşdu... Yalnız bir çıxış yolu vardır, o da son sığınacaq yeri olan həmin komada yenidən qazandığı Solveyqin sevgisidir.

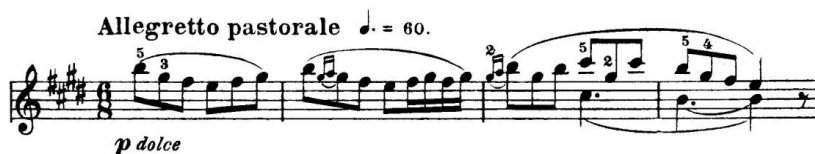
Qriqin musiqisi tamaşaçının o qədər xoşuna gəldi ki, nəticədə, musiqinin tək dramatik teatrda deyil, həm də konsert ifasında səslənə bilsin deyə, bəstəkar orkestr üçün iki süita tərtib etdi.

Süita № 1, op. 46: 1. Səhər, 2. Ozenin ölümü, 3. Anitranın rəqsi. 4. Dağ kralının mağarasında.

Süita № 2, op. 55: 1. İnqridin şikayəti, 2. Ərəb rəqsi, 3. Per Güntün qayıdışı, 4. Solveyqin mahnısı.

Bütün pyeslər bir-birinə ziddir. Birinci süita Perin vətən haqqında xatirəsi kimi “Səhər” pyes-mənzərəsilə açılır. Norveç təbiəti, geniş fəza təəssüratı dinləyiciyə rahatlıq, hüsur bəxş edir. Sakit və işıqlı, sadə çoban çalğısını xatırladan melodiya yalnız şəfəqin rənglərini deyil, o, həm də günəşin doğuşunu seyr edərkən yaranan səmimi ovqatı təəssüm etdirir. Musiqi təbiətin getdikcə oyanma mənzərəsini təsvir edir: buludlar arasından boylanan günəş, quşların zərif civiltisi, ağac yarpaqlarına toxunan küləyin xışıltısı, şəffaf bulağın şırıltısı.

“Səhər”: <https://www.youtube.com/watch?v=6n41kxhkZDs>

"Ozenin ölümü" – ana ilə oğulun vida səhnəsi - ciddi və kədərli melodiyanın ifadəsilə başlanır. Bütün pyes boyu matəm yürüşünü canlandıran, sanki, donmuş, monoton ritmik şəkil saxlanılır. "Ozenin ölümü" pyesi orkestrləşmə sayəsində olduqca dərin səslənir. Bunun üçün bəstəkar, adətən, matəm yürüşlərini müşayiət edən nəfəsli alətləri deyil, orkestrin ən yumşaq, həzin tembrə malik simlilər qrupunu seçmişdir. Onların səsi surdina vasitəsilə yumşaldılmışdır.

"Ozenin ölümü": <https://www.youtube.com/watch?v=Scoox1z072w>

"Anitranın rəqsi" – şeyxin qızının rəqs səhnəsidir. Melodiyanın çevikliyi, zərifliyi, onun şərqçi gözəlliyi, özündə füsunkarlıq və məkrliyi cəmləşdirən qəhrəmanın oriental obrazını üzə çıxarır. İsti ərəb səhralığına səyahət edərək Per Günt bədəvilər nəslinin başçısının yanına gəlib çıxır. Başçının qızı, Anitra Peri öz gözəlliyilə məftun etmək istəyir. Anitra Perdən yalvarıb pul və cəvahirat alaraq, birdən qamçı ilə onun əllərinə vurur və çaparaq qaçır, Peri tək qoyaraq səhraya geri dönür.

"Anitranın rəqsi": <https://www.youtube.com/watch?v=iTxYxupxeAM>

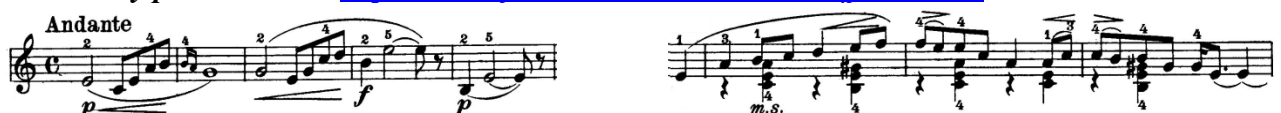
"Dağ kralının mağarasında" – Bu, İbsen pyesinin epizodlarından birinə musiqi illüstrasiyasıdır. Səyahət edərək, Per Günt fantastik qəddar varlıqlar olan qulyabanuların - troll çarlığına düşür. Qriqin musiqisi obrazlı və parlaq şəkildə fantastik bir yürüşü əks etdirir. Pyesin əsasını marş xarakterli yalnız bir mövzu təşkil edir. O, dəyişilmədən bir neçə dəfə təkrarlanır. Lakin bəstəkar müşayiəti hər dəfə dəyişir.

"Dağ kralının mağarasında": <https://www.youtube.com/watch?v=cqTw5vQvtu4>

"Solveyqin mahnısı" ilə süita tamamlanır. Uzun illərdən sonra boş yol ortasında Per Günt ilə Solveyq rastlaşırlar. Onlar artıq gənc deyillər. Ancaq sədaqətli Solveyq Perin qayıdacağına hər zaman inanırdı. İncə, zərif musiqi səmimiliklə doludur. Obrazın simasında vətən cizgilərini göstərməyə çalışaraq, bəstəkar burada əsl xalq mahnısından istifadə edir. Qəhrəman təmizlik və dürüstlük, müdriklik və poetikliklə səciyyələndirilir.

"Solveyqin mahnısı": <https://www.youtube.com/watch?v=RFfsKbGu7A>

Sual və tapşırıqlar:

1. Musiqinin teatrda rolu nədir?
2. Teatr musiqisinin növləri və xüsusiyyətləri hansılardır?
3. Hansı dram tamaşalarına bir çox görkəmli bəstəkarlar musiqi yazmışlar?
4. “Per Günt” süitası neçə hissədən ibarətdir?
5. Onun əsas pyeslərinin xarakterini təsvir edin.

11-ci dərs. Balet.

Balet – musiqi, rəqs və səhnə hərəkətini cəmləşdirən musiqili teatr əsəridir. Rəqs tamaşaları hələ qədim zamanlardan bəri (Misir, Hindistan, Çin) mövcud idi. O, uzun müddət musiqi ilə vəhdətdə olmuşdur. Müasir Avropa baleti İntibah dövründə İtaliya və Avropada yaranmışdır. Müstəqil janr kimi balet 18-ci əsrdə formalaşmışdır. Baletdə rəqs vasitəsilə açılan müəyyən bir süjet vardır. Baletdə musiqi və rəqslərdən başqa, pantomima da (jestlər və mimikadan ibarət olan lal aktyor oyunu) böyük rol oynayır. Solo rəqslər variasiya və adajio adlanır (həmçinin, bu nömrələr ansambl rəqslərində də ola bilər). Solistlərlə yanaşı, səhnə əsərində kütləvi səhnələr yaradan kordebalet də iştirak edir.

XIX əsrdə balet sənətində üç istiqamət mövcud idi: italyan, fransız və rus məktəbləri. O zaman fransız baletləri, ilk növbədə, A.Adan və L.Delibin baletləri ən böyük bədii dəyərə malik idi.

Rus baletinin çiçəklənmə dövrü isə XIX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. P.Çaykovskini, haqlı olaraq, rus baletinin islahatçısı adlandırmaq olar. Onun novatorluğu baletin simfonikləşdirilməsində özünü büruzə verdi. Bəstəkar partituranı, əvvəllər yalnız instrumental və opera musiqisinə xas olan gərgin tematik inkişafı və vahidliklə zənginləşdirir. Bununla belə, o, rəqs və rəqs hərəkətlərinə xas olan bütün səciyyəvi cəhətləri saxlamış, yəni baleti rəqs elementli simfoniya çevirməmiş, operaya oxşatmamış və rəqs süitalarını, ənənəvi klassik baletin rəqslərini qoruyub saxlamışdır.

P.İ.Çaykovskinin hər üç baleti – “Qu gölü”, “Yatmış gözəl” və “Qozsındıran” (“Şelkunçik”) fantastik dünya ilə bağlıdır. P.Çaykovski baletdə əfsanəvilik, operada isə real həyatın təsvirinə üstünlük verirdi. Amma buna baxmayaraq, bəstəkarın bütün baletlərində real və əfsanəvi-fantastik aləmlər bir-birinə qarışır. Balet janrı sonrakı inkişafını S.Prokofyevin yaradıcılığında tapır.

Azərbaycan musiqisində ilk dəfə balet janrına Əfrasiyab Bədəlbəyli müraciət etmişdir. 1940-cı ildə o, Azərbaycanda ilk, “Qız qalası” baletini yazmışdır. Daha sonra isə S.Hacıbəyovun “Gülşən”, Q.Qarayevin “Yeddi gözəl” və “İldırım yolları”, A.Məlikovun “Məhəbbət əfsanəsi” baletləri yarandı.

P.Çaykovski. “Qu gölü” baleti: Adajio

<https://www.youtube.com/watch?v=5gHt6lQmefe>

P.Çaykovski. “Qu gölü” baleti: “Kiçik qu quşlarının rəqsi”

<https://www.youtube.com/watch?v=x0mqfNZI1VE>

P.Çaykovski. "Qu gölü" baleti: "Neapolitan rəqsi"

<https://www.youtube.com/watch?v=KykGuJKcP3A>

Q.Qarayev. "Yeddi gözəl" baleti: Vals

https://www.youtube.com/watch?v=FspEx3_83cY

Sual və tapşırıqlar:

1. Balet nədir?
2. 19-cu əsrdə balet sənətində hansı cərəyanlar mövcud idi?
3. Çaykovskinin balet musiqisində novatorluğu nədən ibarət idi?
4. Çaykovski hansı baletləri yazmışdır (adları) və onların məzmunu nə ilə bağlıdır?
5. Hansı bəstəkarın yaradıcılığında balet janrı öz sonrakı inkişafını davam etdirmişdir?
6. Azərbaycan musiqisində ilk dəfə balet janrına hansı bəstəkar müraciət etmişdir? Onun davamçıları kimlər idi?

12 – 13-cü dərslər. P.İ.Çaykovski – "Qozsındıran" ("Şelkunçik") baleti.

"Qozsındıran" («Şelkunçik») («şelk», "şaqqıltı" sözündən, yəni qoz-fındıqları sındıran) – Pyotr İlyiç Çaykovski tərəfindən E.A.Qofmanın balaca qızcığaz Maşanın yuxuda gördüyü qəribə macəralarından bəhs edən "Qozsındıran və siçanlar kralı" nağılının motivləri əsasında yazılan iki aktlı baletdir.

Real həyat burada uydurma və fantastika ilə uzlaşır.

P.Çaykovskinin musiqisi uşaq həyəcanlarını səmimi və inandırıcı əks etdirir. Uşaqların yuxu və xəyal dünyasını açmaq üçün bəstəkar dəqiq və zəngin ifadə vasitələri tapır.

Balet iki pərdəlidir. Birinci pərdə – qəhrəmanların evindədir. Hadisələr qışda, Yeni il ərəfəsində baş verir.

Maşaya Qozsındıran oyuncaq hədiyyə edirlər, lakin Maşanın qardaşı onu qırır. Maşa kədərlənir. Ona elə gəlir ki, ətrafdakı oyuncaqlar canlanmağa başlayır. Onlara siçan qoşunları hücum edir. Maşa siçan kralını qovur, Qozsındıran isə yaraşıqlı, gənc bir şahzadəyə çevrilir.

Baletin ikinci pərdəsi sehrli şəkər çarlığında baş verir. Draje pərisi öz heyətinin müşayiəti ilə şahzadə Qozsındıran və Maşanı təntənəli surətdə qarşılayır. Bayram başlanır. Şokolad, qəhvə, çay, nabatlar, təlxəklər və çobanlar, güllər – hamı rəqs edir.

İkinci pərdədə hər rəqsin öz adı vardır və onların hər biri ifadəli, parlaq musiqisi olan tam, yığcam bir pyesdir. Burada həm "Trepak" rus rəqsinin qoçaqlığı, həm də "Güllər valsının" mötəbər zərifliyi vardır. Çaykovskinin əsərində şəkər çarlığının müxtəlif şirnilərinə də məzəli musiqi xarakteristikası verilir: şokolad (ispan rəqsi), qəhvə (ərəb rəqsi) və çay (çin rəqsi).

Ərəb rəqsi (Qəhvə). Təkrarlanan müşayiət (bas ostinatosu) fonunda melodiya tersiyalarla ifadə olunmuş ləng bir mövzu keçir:

<https://www.youtube.com/watch?v=ly52q3iI7a0>

Rəqsin sonuna yaxın melodiya tədricən alt registrə keçir və son səslər yaranan sükut içində yox olur.

Çin rəqsi (Çay) tamamilə fərqlidir. O, canlı, şən, hətta dəcəlxarakteri ilə seçilir. Rəqsin mövzusu yüksək registrdə fleytada keçir, müşayiətdə isə iki faqot (bas açarında) iştirak edir. Orkestrdə yuxarı və aşağı registrlərin belə kontrast tutuşdurulması yadda qalan, gülməli oyuncaq effekti yaradır:

<https://www.youtube.com/watch?v=mlz9W3nYqNY>

Çobanların rəqsi – baletin ən zərif və cazibədar nömrələrindən biridir. Bəstəkar rəqsin mövzusunu üç fleytanın yumşaq və işıqlı səslənməsilə göstərir. Musiqi ifadəsinin akkordlu xüsusiyyəti də ondan irəli gəlir: <https://www.youtube.com/watch?v=yjEfF1PIQyq>

Orta bölmədə yeni mövzu meydana çıxır. O, tersiyalı onaltılıqlarla yüngül və fasiləsiz hərəkət üzərində qurulur:

Onu iki trumpet (truba) (fa-diyez minor) ifa edir. Onların gur səslənişi rəqsin əsas işıqlı, major mövzusunı kölgədə qoyur.

Pəri Drajenin rəqsi. Bayramın sonunda Şəkər pərisi də iştirak edir. Əfsanəvi şəkər sarayının sahibəsi sirli və çox gözəldir. Onun musiqili xarakteristikası orkestrin qeyri-adi səslənməsilə təqdim edilir. P.Çaykovski ilk dəfə burada, o zamanlar üçün yeni olan çeleta musiqi alətindən istifadə edir. Kiçik pianonu xatırladan bu alət zərif, şəffaf-gümüşü tembrə malikdir. Rəqsin mövzusu kövrək və incə səslənir: https://www.youtube.com/watch?v=h0s_tLZ3DMk

“Qozsındıran” baleti — P.Çaykovskinin uşaqlar üçün yazılmış ən gözəl əsəridir. Baletin musiqisi yalnız tamaşa zamanı eşidilmir. Bu baletin bir neçə nömrəsindən ibarət süita simfonik konsertlərdə tez-tez ifa olunur. Bu süitanın fortepiano üçün (M.Pletnyovun) konsert köçürməsi mövcuddur.

Sual və tapşırıqlar:

1. P.İ.Çaykovskisinin "Qozsındıran" baleti hansı nağılın motivləri əsasında yazılmışdır?
2. Baletin birinci və ikinci pərdələri harada və nə zaman baş verir?
3. İkinci pərdənin əsas rəqslərini adlarını çəkin və onları xarakterizə edin.
4. "Qozsındıran" musiqisinin hansı köçürmələri məlumdur?

14-cü dərs. Opera.

Opera da,balet kimi, böyük və çoxşaxəli musiqili-teatr əsəridir. Opera musiqi, səhnə hərəkətləri və sözün vəhdətinə əsaslanır.Onun ifasında müğənnilər xor, orkestr və adətən rəqqaslar da iştirak edirlər. Operada müxtəlif incəsənət növləri birləşir – dram və musiqi, oxuma və rəqs, aktyor oyunu və rəssam-dekordinatorların ustalığı. Operanın süjetində, əksər hallarda, hər hansı bir ədəbi əsər durur. Onun əsasında operanın poetik mətni — *libretto* yaradılır.

Operalar məzmunundan asılı olaraq müxtəlif mövzulu olur.

- tarixi (M.Qlinkanın "İvan Susanin", A.Borodin "Knyaz İqor", S.Prokofyevin "Müharibə və sülh", Ü.Hacıbəylinin "Koroğlu", V.Adıgözəlovun "Natavan", F.Əlizadənin "İntizar");

- məişət (V.Motsartın "Fıqaronun toyu", B.Smetananın "Satılmış gəlin", M.Musorqskinin "Soroçinski yarmarkası");

-nağıl (V.Motsartın "Sehrli fleyta", N.Rimski-Korsakovun "Qar qız").

Operanın gedişatı tamaşaçılar qarşısında dekorasiyalarla qurulmuş səhnədə açılır. Operada aparıcı rol musiqiyə aiddir. O, əsas ifadə vasitəsidir. Qəhrəmanların xarakteri və bütün əsərin ideyası məhz musiqi ilə açılır.

Opera, adətən, orkestr nömrəsi — uvertüra ilə başlanır. Uvertüranın musiqisi əsərin ideyasını ifadə edir və bununla da dinləyicini hazırlayır. Bəzən operada uvertüranın yerinə daha yığcam formalı orkestr girişi istifadə olunur.

Uvertüranı simfonik orkestr ifa edir. Eyni zamanda, orkestr müğənniləri, həmçinin bir çox operalarda olan balet səhnələrini də müşayiət edir.

Opera tamaşası pərdələrə və ya aqlara bölünür. Hər pərdə ayrı-ayrı səhnələr və nömrələrdən ibarətdir. Musiqi nömrələri solo (ariya, mahnı), ansambl (duet, terset, kvartet və s.), xor və orkestr ifasında olur.

Ariya —mürəkkəb, çox zaman virtuoz xarakterli iri vokal əsərdir.

Arioso, ariyetta, kavatina — həcminə görə çox da böyük olmayan ariya.

Reçitativ — musiqi vasitəsilə deyilən nitq və sözdür.

Opera zəngin tarixi keçmişə malikdir. O, 16-cı əsrin sonlarında İntibah dövrünün humanist ideyalarının birbaşa təsiri altında Florensiyada (İtaliya) yaranmışdır. Bu janra demək olar ki, bütün dahi bəstəkarlar müraciət etmişdir: V.Motsart, C.Verdi, R.Vaqner, J.Bize, P.Çaykovski, M.Musorqski, M.Qlinka, N.Rimski-Korsakov, S.Raxmaninov, S.Prokofyev, D.Şostakoviç.

Bütünlüklə İslam dünyasında ilk operanın müəllifi və Azərbaycan milli opera sənətinin banisi Üzeyir Hacıbəyli olmuşdur.

NOT NÜMUNƏLƏRİ

V.Motsart. “Fiqaronun toyu” operasından Fiqaronun kavatinası

<https://www.youtube.com/watch?v=NUKeLdUu2Qo>

Умеренно быстро

Если за - хо - чет ба - рин по - пры - гать, е - сли за - хо - чет
ба - рин по - пры - гать, я по - дыг - ра - ю ги - та - рой е - му, я по - дыг -
- ра - ю ги - та - рой е - му, да, пусть пляшет, он, да, пусть пляшет он!

Ü.Hacıbəyli. “Leyli və Məcnun” operasından Qızların xoru

<https://www.youtube.com/watch?v=qWgpBPnFhPw> (səslənmə müddəti: 0:00 – 2:52)

Chorus

S. *mf*
A.
T.
B.

Gə-bi hic - ran ya-nar sa - nım.
Go-rit serd - ce, ya v raz lu - ke.

Sual və tapşırıqlar:

1. Opera nədir?
2. İncəsənətin hansı növləri burada birləşir?
3. Operanın ifasında kimlər iştirak edir?
4. Operada aparıcı rol nəyə aiddir?
5. Operanın hansı növlərini tanıyırsınız?
6. Opera harada və nə vaxt yaranmışdır?
7. Uvertürə nədir və kim tərəfindən ifa olunur? Libretto nədir?

15-ci – 17-ci dərslər. M.I.Qlinka – “Ruslan və Lüdmila” operası.

Dahi rus bəstəkarı Mixail İvanoviç Qlinka iki opera müəllifidir – “İvan Susanin” və “Ruslan və Lüdmila”. Birincisi tarixi-qəhrəmani, ikincisi isə nağıl mövzusunda.

5 pərdədən ibarət olan "Ruslan və Lüdmila" operası A.Puşkinin eyni adlı poemasının süjetinə yazılmışdır. Xalq nağılları, əfsanələrində olduğu kimi, M.Qlinkanın operasında da həm işıqlı, xeyirxah, həm də bəd, qəddar, şər güvvələr vardır. Ruslan, sehrbaz Fin Çernomor və qəddar sehrbaz Naina ilə mübarizə aparırlar.

Özünün "Ruslan və Lyudmila" poemasında A.Puşkin güclü və cəsarətli, sadıq və xeyirxah qəhrəmanları canlandırmış, dürüstlüyü, ədalət və sevgini tərənnüm etmişdir. M.Qlinka yaxından tanış olduğu A.Puşkin ilə əməkdaşlıq edərək, bu opera üzərində işləməyi arzu edirdi. Lakin şairin 1837-ci ildə faciəvi ölümü buna mane oldu. Opera 1842-ci ildə Peterburqda səhnəyə qoyulmuşdur.

Birinci pərdə. Toy ziyafətinin şən sədaları yayılır. Kiyev knyazı Svetozar öz qızı Lüdmilani cəsur pəhləvan Ruslana əvə verir. Öz məhnisində uzaqgörən, müdrik Bayan (el şairi, ozan) Ruslan və Lüdmilanın taleyini qabaqcadan xəbər verir: onları ayrılıq və ağır sınaqlar gözləyir. Ruslanın uğursuz rəqibləri – lovğa varyaq knyazı Farlaf və çilgin, xəyalpərəst xəzər knyazı Ratmir – öncə görünənlərə gizləncə sevinirlər. Ancaq Bayan hamını sakitləşdirir: gizli güvvələr aşıqları qoruyacaq və kədərini əvəzinə sevinc və xoşbəxtlik gələcək. Qonaqlar sağlığa deyilən bədələri qaldırır, gəncləri alqışlayırlar.

Lüdmilaya atasından və oğma Kiyevindən ayrılmaq çox kədərli. Zarafatla, Farlaf və Ratmirə təsəlli verərək, onlardan imtina etdiyi üçün bağışlanmağını xahiş edir və şən sözləri ilə ürəkdən sevinib-seçdiyi Ruslana müraciət edir. Lüdmilanın atası, Svetozar gənclərə xeyir-dua verir.

Qəflətən ildırımın zərbələri eşidilir, zülmət çökür, hamı heyrlənir: "Nə əcaib bir şey! Bu nə qəribə yuxu!" Sirli zülmət tədricən dağılır, lakin Lüdmila heç yerdə yoxdur: o, oğurlanmışdır. Knyaz qızını xilas edənə Svetozar mükafat olaraq qızını və dövlətinin yarısını söz verir. Pəhləvanlar axtarışa yola düşürlər. Operanın növbəti pərdələrində bu pəhləvanların səyahətdə qarşılaşdıqları fantastik macəralar göstərilmişdir.

İkinci pərdə üç kiçik şəkildən ibarətdir. Burada Lüdmilani axtaran Ruslan, Farlaf və Ratmirin bütün macəraları göstərilmişdir.

Üçüncü pərdə Çernomorun Lyudmilanı əsir saxladığı sehrli bağlarında başlanır. Qəflətən şeypurun çağırışı eşidilir. Bu, oğrunu təkbətək döyüşə çağıran Ruslandır. Çernomor Lüdmilanı sehrli yuxuya qərq edir və pəhləvanla görüşə tələsir. Döyüşdə Ruslan Çernomorun saqqalını kəsir və bununla da onu sehrli gücündən məhrum edir. Amma Ruslan Lüdmilanı sehrli yuxudan oyatmaq gücünə malik deyil. Ruslan yatmış Lüdmila ilə Kiyevə gedir.

Ruslan Kiyevə qayıdıb Finin sehrli üzüyü və sevgi sözləri ilə yatmış Lüdmilanı oyadır. Xalq gənclərin xoşbəxtliyinə sevinir və öz qüdrətli vətəninə vəsf edir. Kədərini əvəzinə sevinc və xoşbəxtlik qayıdır.

Uvertüra. M.Qlinka uvertüranı operada səslənəcək mövzular üzərində qurur. Başlıca mövzular – əsas – gümrəh, qətiyyətli, Ruslanın obrazı ilə bağlıdır, *köməkçi* – Ruslanın üçüncü pərdədə səslənən ariyasındakı melodiya əsaslanır. Ardınca, musiqi xoşbəxtlik yolunda qəhrəmanların qarşısına çıxan maneələr haqqında bəhs edir. Daha sonra *donuqluq akkordları* səslənir, zalım sehrbaz Çernomorun mövzusu eşidilir. Uvertüra xalqın əzəmətli gücünü və qələbə sevincini təsdiq edən orkestrin qətiyyətli səslənməsi ilə tamamlanır: <https://www.youtube.com/watch?v=roQr677Ydis>

Birinci pərdədən Bayanın iki mahnısı. M.Qlinka qədim rus müğənnisi və qusli ifaçısı – Bayanın obrazını operanın birinci pərdəsində yaratmışdır. Ruslan və Lyudmilanın toyunda Bayan iki mahnı ifa edir.

Birinci mahnıda o, gənclərə öncədən ağır sınaqlar haqqında və onun xoşbəxt sonluğundan xəbər verir:

<https://www.youtube.com/watch?v=dejJIG1rvZU>

Bayanın ikinci mahnısı – “Ruslan və Lüdmila” poemasının müəllifi, A.S.Puşkinin musiqili-poetik vəsf edilməsidir. Mahnının mətnində dahi şairin vaxtsız ölümünə işarə olunur:

https://www.youtube.com/watch?v=zdhPD_lflUw

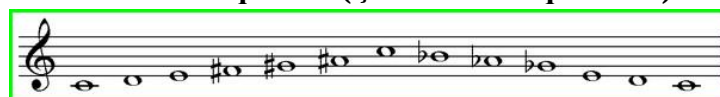
Bayan qədim rus milli aləti quslidə özünü müşayiət edir. Orkestrdə arfa və fortepiano quslinin səslənməsini yamsılayır. Simlərin titrəyişləri altından nəğməli melodiya süzülür.

Birinci pərdədən Lüdmilanın oğurlanma səhnəsi. Səhnə iki təzadlı epizodlardan ibarətdir: <https://www.youtube.com/watch?v=zvMElkUATX0>

Yalnız orkestrlə ifa olunan birinci epizodda Lüdmilanın Çernomor tərəfindən fantastik oğurluğunma səhnəsi təsvir edilmişdir. Şənliyin qızgın çağında ildırımın güclü zərbələri eşidilir. Qəflətən qaranlıq hər tərəfi bürüyür. Hamı müəmmalı, sehrlı bir yuxuya düşür. Çernomorun vahiməli-fantastik obrazını təsvir edən aşağıya doğru enən bütövtonlu qamma hiddətli səslənir:

Бütövtonlu qamma (Çernomorun qamması)

Solistlər ansamblı və xorun səsləndiyi ikinci epizodda musiqi bu sehrlı hadisənin bütün iştirakçılarının heyrətdən donub qalma vəziyyətini ifadə edir:

İkinci pərdədən Farlafın rondosu. Farlafın ariyasında onun qorxaq obrazının səciyyəvi cizgiləri daha qabarıq açıqlanmışdır. Bu obraz yumor və istehza ilə doludur:

<https://www.youtube.com/watch?v=VQWMhp91cN4>

İkinci pərdədən Ruslanın reçitativ, ariya və ariozosu. Lüdmilanın axtarışında Ruslan boş səhra sahəsinə gəlir, pəhləvan Çernomoru yıxa biləcək qılınc axtarır. Bu böyük səhnə *reçitativ*, melodik *ariozo* və sürətli *ariyadan* ibarətdir: <https://www.youtube.com/watch?v=qJyeulDf9XM>

Orkestr girişi səhra sahəsinin kədərli şəkilini göstərir:

Ruslanın *reçitativi* qürurlu hüzn hissini ifadə edir. Onun təmkinli və mötəbər səslənən melodiyası giriş mövzusunə oxşayır:

Ruslanın ariozosu reçitativdən geniş ifadəli, səmimi və əzəmətli mövzusu ilə fərqlənir:

Səhnə Ruslanın məğrur ariyası ilə qurtarır. Burada pəhləvanın möhkəm iradəsi və Lüdmilanı zalım sehrbazın tilsimindən qurtarmaq qətiyyəti ifadə edilmişdir:

Üçüncü pərdədən fars xoru. Operanın üçüncü pərdəsi Nainanın sehrli bağlarında baş verir. Əfsanəvi qızların gözəl səsləri Ratmiri və Ruslanı buraya cəlb edir. Qlinka qızlar xorunun əsasına "Qalanın dibində" Azərbaycan xalq mahnısının melodiyasını daxil etmişdir. Melodiya işıqlı və həzindir:

<https://www.youtube.com/watch?v=wHiJNWz7Fho>

Melodiyada əsas motivin qayıdışı və aramlı, müntəzəm hərəkət xorun mövzusunə sakitlik gətirir. Şərq melodiyasından istifadə edərək, bəstəkar onun işlənməsində böyük ustalığı və məharət nümayiş etdirir.

Xor birsəslidir və qadın səsləri ilə unison ifa olunur. Xorun melodiyası kupletlər yaradaraq dəyişmədən bir neçə dəfə təkrarlanır, orkestr müşayiəti isə hər dəfə yenilənir, dəyişilir. Kuplet quruluşu və variational inkişafı birləşdirən musiqi forması kupletli-variational forması adlanır. Glinka onun yaradanlardan biri idi.

Dördüncü pərdədən Lüdmilanın ariyası. Lüdmila öz əsarətini çox ağır keçirir. Çernomorun qəsrinin xəzinə və möcüzələri onun qəmini aradan qaldıra bilmir. Ariya dərin kədər və həyəcanla doludur. O, rus xalq mahnısını xatırladan sərbəst, geniş melodik xəttə malikdir. Ariyanın mövzusu orkestr girişində qüssəli və bir növ çarəsizliklə dolu səslənərək kədərli əhval-ruhiyyə yaradır:

<https://www.youtube.com/watch?v=91hJOJ57TPo>

Daha sonra ariyanın əhval-ruhiyyəsi həyəcanın ifadəsilə dəyişilir. Melodiya qırıq-qırıq səslənir. Burada həyəcanlı reçitativ intonasiyaları meydana gəlir. Reprizdə yenidən kədər əhval-ruhiyyəsi

qayıdır. Ariyanın sonuncu böyük koda bölməsində kədər və həyəcan ümitsizliklə əvəz olunur. Qısa orkestr sonluğunda zərif və kədərli violinin melodiyası tədricən sönərək, bir daha səslənir.

Dördüncü pərdədən Çernomorun marşı. Qəddar sehrbaz olan Çernomor fantastik məxluqdur. O, hiyləgərlik və qəddarlığı, çirkinlik və zülmkarlığı təcəssüm edir və operada bu obrazı səciyyələndirən musiqi də qeyri-adidir. Lüdmilanın oğurlanma səhnəsində səslənən bütövtönlu qamma (və ya "Çernomorun qamması") nağıldakı cırtındanın qorxunc, şeytani obrazını təsvir edir. Operanın digər personajlarından fərqli olaraq, Çernomorun heç yerdə oxuma partiyası yoxdur. Qəddar sehrbazın təsvir olunduğu əsas musiqi nömrəsi onun marşıdır və operanın dördüncü pərdəsində səslənir.

Çernomorun qul və tabeçiləri təntənəli surətdə yürüş edir, öndə isə onun özü gedir - uzun saqqallı qoca və çirkin cırtan.

Marş parlaq, rəngarəng formada orkestrləşdirilmişdir. Onu iki orkestr – simfonik və nəfəs alətləri orkestri ifa edir. Marş iki ziddiyyətli mövzunun növbələşməsi üzərində qurulmuşdur. Birincisi kəskin səslənir. Burada yuxarıya doğru olduqca rəvan hərəkət ilə enişli geniş sıçrayışlar növbələşir:

<https://www.youtube.com/watch?v=DBJ5AMKWnyU>

Çernomorun səciyyələndirən xüsusiyyət, həm də onun mövzusunda lad qeyri-sabitliyi də vurğulanır.

Marşın ikinci mövzusu birincidən fərqlənir. Birincisi Çernomorun özünü təsvir etdiyi halda, ikincisi isə onun sehrlı çarlığının təsviridir. Musiqi incə, şəffaf səslənir, zıncırovlar sakit zəng çalır, orkestrin gur yüksək registri üstünlük təşkil edir:

Dördüncü pərdədən Şərq rəqsləri. Marşdan sonra Çernomorun qul və kənizlərinin – türk, ərəb və ləzginka – rəqsləri başlanır. Bu kiçik rəqs süitasının musiqisi Şərq koloriti və musiqi dilinin rəngarəngliyi ilə zəngindir.

Türk rəqsi: <https://www.youtube.com/watch?v=5eS3zL5Zh0I>

Ərəb rəqsi: <https://www.youtube.com/watch?v=vPXNVGJk1bc>

Birinci mövzu:

İkinci mövzu:

Səhnə **Ləzginka rəqsi** ilə sonlanır: <https://www.youtube.com/watch?v=bH0iv7-Afi4>

Qlinka burada iki əsl Şərq xalq melodiyasından istifadə edib. Birincisində Şərq musiqisinin ladları üçün səciyyəvi olan iki artırılmış sekunda çalınır:

İkinci mövzu təmkinli tərzdə başlanır, lakin tədricən daha da canlanır. Melodiya çox sadədir və bütün musiqi inkişafının əsasını təşkil edir:

Beşinci pərdədən xor "Ах, ты свет, Людмила!" ("Ah, günəşim, Lüdmila!") Knyaz sarayında qonaqlar üçün otaq (böyük bir məkan). Hündür, gözəl bəzədilmiş yataqda Farlavın Kiyevə gətirdiyi Lyudmila yatır. Ətrafına camaat yığışır. Orkestrin kədərli notları səsləndikdən sonra xor başlanır. Xor musiqisi öz təmkini və kədərli ovqatı ilə seçilir. Səslənməsi rus xalq oxuma tərzini xatırladır:

Lüdmila oyandıqdan sonra kədər və həyəcan sevinc və şənliklə əvəz olunur. Parlaq və təntənəli surətdə xor səslənir, orkestrdə isə violinlərin ifasında uvertüradakı sürətli şən melodiya səslənir:

Sual və tapşırıqlar:

1. M.İ.Qlinka "Ruslan və Lüdmila" operasını kimin süjeti əsasında yazmışdır?
2. Opera neçə pərdədən ibarətdir?
3. Lüdmilanın fantastik oğurlanma səhnəsini bəstəkar hansı vasitələrlə təsvir edir?
4. Qlinka Ruslan və Farlafı hansı xüsusiyyətlərlə səciyyələndirir?
5. Üçüncü pərdədə Fars xorunun əsasını nə təşkil edir?
6. Lüdmilanın dördüncü pərdədəki ariyası hansı xüsusiyyətə malikdir?
7. Qlinka dördüncü pərdədə Çernomorun marşında hansı üsullardan istifadə edir?
8. Dördüncü pərdənin Şərq rəqs süitası hansı xalqların rəqslərindən ibarətdir?
9. Beşinci pərdədəki xor hansı xüsusiyyətlərə malikdir?
10. Operanın orkestr sonluğunda hansı melodiya səslənir?